

В. А. Фурсова, Ю. Ю. Діденко, Н. О. Бондар

ОБЛІК У БАНКАХ

Частина 1

2016

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

В. А. Фурсова, Ю. Ю. Діденко, Н. О. Бондар

ОБЛІК У БАНКАХ

Частина 1

Навчальний посібник

Харків «ХАІ» 2016

УДК 336.71(075.8)
ББК 65.052.9(4Укр)2я73
Ф950

Рецензенти: канд. екон. наук, доц. І. І. Нескородєва,
канд. екон. наук, доц. А. В. Галушко

Фурсова, В. А.

Ф950 Облік у банках [Електронний ресурс]: навч. посіб.: в 2 ч. /
В. А. Фурсова, Ю. Ю. Діденко, Н. О. Бондар. – Х.: Нац. аерокосм.
ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харків. авіац. ін-т», 2016. – Ч.1. – 82 с.

Подано методологічні основи проведення обліку діяльності комерційних банків, а саме: принципи організації бухгалтерського обліку, види рахунків, облік міжбанківських розрахунків, касових операцій, власного капіталу, розрахункових операцій, депозитних операцій.

Для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

Іл. 8. Табл. 9. Бібліогр.: 21 назва

УДК 336.71(075.8)
ББК 65.052.9(4Укр)2я73

© Фурсова В. А., Діденко Ю. Ю.,
Бондар Н. О., 2016
© Національний аерокосмічний
університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут», 2016

ЗМІСТ

Передмова.....	5
1 Формування банківської системи	6
1.1 Суть, структура й етапи розвитку банківської системи України	6
1.2 Центральний банк і грошово-кредитна політика. Функції Національного банку України	7
1.3 Поняття і види комерційних банків	9
1.4 Види банківських операцій.....	11
2 Створення, державна реєстрація, ліцензування діяльності й реорганізація банків.....	12
2.1 Порядок відкриття і реєстрації банку.....	12
2.2 Ліцензування банківської діяльності.....	14
2.3 Реорганізація банку.....	16
2.4 Банківський нагляд.....	16
3 Загальні основи і принципи бухгалтерського обліку в банках	17
3.1 Суть, предмет і види банківського обліку.....	17
3.2 Принципи організації бухгалтерського обліку.....	18
3.3 Облікова політика у банку.....	19
3.4 Предмет, об'єкти обліку і види бухгалтерських рахунків.....	22
3.5. План рахунків і принципи його побудови.....	25
3.6 Параметри і форми аналітичного обліку.....	30
3.7 Банківська документація.....	33
4 Облік міжбанківських розрахунків.....	34
4.1 Загальні правила розрахунків між банками й класифікація кореспондентських рахунків.....	34
4.2 Організація й облік операцій за міжбанківськими розрахунками, які здійснюються через НСЕП при НБУ.....	38
4.3 Касове обслуговування установ комерційних банків і облік цих операцій.....	40
4.4 Облік міжбанківських розрахунків, які здійснюються за прямими кореспондентськими угодами.....	42
5 Облік касових операцій.....	45

5.1 Організація касової роботи.....	45
5.2 Облік і документообіг за операціями кас з приймання готівки..	47
5.3 Облік операцій видаткових кас.....	49
5.4 Інкасація грошової виручки.....	50
5.5 Зберігання й облік цінностей і документів у грошових сховищах. Ревізія цінностей.....	52
5.6 Синтетичний облік касових операцій банку.....	53
6 Платіжні рахунки й облік розрахункових операцій.....	54
6.1 Характеристика платіжних розрахунків клієнтів банку.....	54
6.2 Характеристика платіжних розрахунків банку.....	57
6.3 Облік операцій при розрахунках платіжними дорученнями, розрахунковими чеками.....	60
6.4. Облік операцій при розрахунках акредитивами.....	62
6.5 Організація й облік розрахунків з допомогою платіжних карток	64
7 Облік власного капіталу банку.....	65
7.1 Поняття і структура власного капіталу банку	65
7.2 Система рахунків для обліку операцій статутного капіталу банку.....	69
8 Облік депозитів та інших зобов'язань.....	71
8.1 Економічна суть зобов'язань банку	71
8.2 Методологічні засади бухгалтерського обліку депозитних операцій.....	72
8.3 Облік вкладів (депозитів) на вимогу клієнтів банку.....	74
8.4 Облік строкових депозитів клієнтів банку.....	77
Бібліографічний список.....	80

ПЕРЕДМОВА

У сучасних умовах господарювання банки повинні оперативно реагувати на інформацію, що надходить з внутрішніх аналітичних підрозділів і зовнішніх джерел.

Потреба в розширенні обсягу і змісту такої інформації постійно зростає. Відповідно до цього адекватне відображення господарських операцій у системі бухгалтерського обліку і звітності, правильне визначення фінансових результатів, повна і достовірна інформація про прибутки і витрати – неодмінні умови успішного управління банком, запорука його ефективної діяльності в конкурентному середовищі.

Велике значення має також вирішення питань суто практичного характеру, зокрема організації бухгалтерського обліку в банках, що й зумовлює актуальність навчального курсу.

Метою цього навчального посібника є засвоєння студентами основ організації праці обліковців, специфіки організації і управління обліковим і контрольним процесами у банках, методів, принципів організації бухгалтерського обліку і контролю, організації облікових номенклатур, забезпечення функціонування обліку і контролю – інформаційного, технічного, соціального, ергономічного.

Вивчення матеріалу курсу базується на фундаментальній підготовці студентів з таких дисциплін: "Банківська справа", "Менеджмент", "Фінансовий аналіз".

1 ФОРМУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

1.1 Суть, структура й етапи розвитку банківської системи України

Банківська система — одна з найважливіших і невід'ємних структур ринкової економіки, оскільки банки, проводячи грошові розрахунки, кредитуючи господарство, будучи посередниками в перерозподілі капіталів, істотно підвищують загальну ефективність виробництва, сприяють зростанню продуктивності суспільної праці.

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 (ст. 4) *банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, які створені й діють на території України.*

Банківська система України виникла на початку 1990-х років унаслідок роздержавлення кількох наявних і створення нових (кооперативних і комерційних) банків (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1 – Етапи формування сучасної банківської системи України

Етап	Роки	Назва етапу	Основні події
I етап	1991-1992	Перереєстрація і реорганізація	20.03.1991 – прийняття Закону України "Про банки і банківську діяльність". 20.03.1992 – початок перереєстрації комерційних банків України, зареєстрованих Держбанком СРСР. Станом на 01.01.1992 зареєстровано 77 банків. При цьому в більшості комерційних банків відбулися істотні зміни у складі їхніх учасників. Державні комерційні банки (Промінвестбанк, АПБ "Україна", Укрсоцбанк) були акціоновані клієнтами і персоналом банків
II етап	1992-1993	Поява банків "другої хвилі"	Виникнення нових банків, у тому числі дрібних слабких банків. Станом на 01.01.1993 зареєстровано 134 банки
III етап	1994-1996	Перші банкрутства	Підвищення контролю за діяльністю комерційних банків з боку НБУ, наслідком чого стало банкрутство багатьох банків: 11 – у 1994 році; 20 – у 1995 році; 45 – у 1996 році. У 1994 р. на фінансовому ринку України почали працювати іноземні банки та їхні представництва (12 – у 1994 році). Наприкінці 1996 р. зареєстровано 14 іноземних банків. У 1995 році діяли 230 банків – це максимальна кількість

Продовження таблиці 1.1

Етап	Роки	Назва етапу	Основні події
IV етап	1996-2000	Зростання темпів розвитку банків і запровадження гривні	Зростання кількості банків (до 214 у 2000 р.). Високі темпи капіталізації банків (за цей період сплачений статутний фонд комерційних банків збільшився більш ніж у 30 разів). Зменшення кількості малих і середніх банків, частка яких на кінець 2000 р. становила 10 і 24 % відповідно. Підвищення рівня процентних ставок. Упровадження у 1996 р. національної грошової одиниці – гривні
V етап	2001-2007	Стабілізація банків	07.12.2000 – прийняття нового Закону України "Про банки і банківську діяльність". Зростання чистих активів банків у 5,75 раза протягом періоду. Зростання капіталу банків у 14,2 раза протягом періоду. Незначне зменшення кількості комерційних банків – до 193 наприкінці 1996 р.
VI етап	2008 - 2009	Фінансова криза	Світова фінансова криза – зростання темпів інфляції, підвищення цін, політична нестабільність. Зменшення обсягів залучених коштів, зростання зовнішнього боргу банківської системи, девальвація гривні, нерентабельність кредитування
VII етап	2010-2012	Посткризовий період	Починаючи з 2010 р. – поступовий вихід із кризи. Спостерігалось відновлення депозитів фізичних осіб, при цьому переважну частку у депозитному портфелі становили депозити у національній валюті, що свідчить про відновлення довіри населення до банків і національної валюти
VIII етап	2013 – теперешній час	Політична і фінансова кризи	Збільшення зовнішніх політичних і фінансових ризиків, дестабілізація соціально-економічної ситуації в країні, погіршення її інвестиційного клімату, значна девальвація гривні, зменшення обсягів залучених коштів, збільшення проблемних банків, проблемних активів у банках, наявність збитків у банківській системі

1.2 Центральний банк і грошово-кредитна політика. Функції Національного банку України

Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» від 1999 р. (ст. 2) *Національний банк* України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» та іншими законами України.

Національний банк має статутний капітал, що є державною власністю. Джерелами формування статутного капіталу НБУ є доходи його кошторису, а за необхідності – Державний бюджет України.

Основною функцією НБУ відповідно до Конституції України є забезпечення стабільності грошової одиниці України.

Національний банк виконує такі функції:

- 1) визначає і проводить грошово-кредитну політику;
- 2) монопольно здійснює емісію національної валюти України й організує готівковий грошовий обіг;
- 3) є кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування;
- 4) установлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів і майна;
- 5) створює і забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;
- 6) регулює діяльність платіжних систем і систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками;
- 7) визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює й забезпечує безперервне, надійне та ефективне функціонування, розвиток створених ним платіжних і облікових систем, контролює створення платіжних інструментів, систем автоматизації банківської діяльності й засобів захисту банківської інформації;
- 8) здійснює банківське регулювання і нагляд;
- 9) погоджує статuti банків і зміни до них, здійснює ліцензування банківської діяльності й операцій у передбачених законом випадках, веде Державний реєстр банків, Реєстр аудиторських фірм, які мають право на проведення аудиторських перевірок банків;
- 10) веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем;
- 12) складає платіжний баланс, здійснює його аналіз і прогнозування;
- 13) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;
- 14) здійснює валютне регулювання, визначає порядок виконання операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій;
- 15) забезпечує накопичення й зберігання золотовалютних резервів і здійснення операцій з ними та банківськими металами;
- 16) аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінових і валютних відносин;

17) організує інкасацію і перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;

18) реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку;

19) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;

20) визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану або особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку;

21) здійснює методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання й розкриття інформації, що становить банківську таємницю;

22) визначає порядок здійснення в Україні маршрутизації, клірингу та взаєморозрахунків між учасниками платіжної системи за операціями, які здійснено в межах України із застосуванням платіжних карток, емітованих банками-резидентами;

23) видає ліцензії небанківським фінансовим установам, які мають намір стати учасниками платіжних систем, на переказ коштів без відкриття рахунків і відкликає їх відповідно до законодавства;

24) веде реєстр і здійснює нагляд платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури.

Основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси шляхом:

1) визначення і регулювання норм обов'язкових резервів для банків;

2) застосування процентної політики;

3) рефінансування банків;

4) управління золотовалютними резервами;

5) здійснення операцій з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;

6) регулювання імпорту та експорту капіталу;

7) запровадження на строк до шести місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;

8) змінення строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;

9) емісії власних боргових зобов'язань і здійснення операцій з ними.

1.3 Поняття і види комерційних банків

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» банк – це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії НБУ здійснювати діяльність щодо:

- залучення до вкладів грошових коштів фізичних і юридичних осіб;

- розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах і власний ризик;

- відкриття і ведення банківських рахунків фізичних і юридичних осіб.

Відмінною рисою банку є те, що він є і кредитором, і позичальником, і посередником між ними на грошовому ринку.

У ринковій економіці функціонують різні види банків, які класифікують за певними ознаками:

1. За формою власності:

- державні;

- приватні.

2. За розміром активів:

- найбільші;

- великі;

- середні;

- невеликі, або «кишенькові».

3. За походженням капіталу:

- з вітчизняним капіталом;

- за участю іноземного капіталу;

- зі 100-відсотковим іноземним капіталом.

4. За територіальною ознакою:

- міжнародні, які обслуговують клієнтів у різних країнах;

- міжрегіональні (національні) – функціонують у межах однієї країни;

- регіональні (місцеві), які обслуговують певний регіон країни.

5. За колом виконуваних операцій:

- спеціалізовані, що обмежують свою діяльність невеликим колом операцій або функціонують у вузькому секторі ринку, або обслуговують окремі галузі економіки (ощадні, іпотечні, банки споживчого кредиту, банки підтримки, гарантійні, розрахункові (клірингові) банки або палати);

- універсальні, які виконують широкий спектр банківських операцій, охоплюють багато секторів грошового ринку і галузей економіки.

В Україні більшість банків є універсальними, їм заборонено здійснювати діяльність лише в сфері торгівлі, матеріального виробництва і страхування.

Крім функціональної виділяють галузеву і регіональну спеціалізацію банків.

6. За наявністю мережі:

- з філіями;

- без філій.

7. За організаційно-правовою формою:

- у формі публічного акціонерного товариства;

- кооперативні (створюють за принципом територіальності й поділяють на центральний і місцеві кооперативні банки; мінімальна

кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не меншою за 50 осіб).

1.4 Види банківських операцій

Згідно з чинним законодавством на підставі ліцензії банки мають право здійснювати такі банківські операції:

- приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб;
- відкриття і ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів і зарахування коштів на них;
- розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик;
- здійснення операцій з валютними цінностями;
- емісія власних цінних паперів;
- організація купівлі й продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (у тому числі андерайтинг);
- надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- придбання права вимоги виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари або надані послуги з переведенням на себе приймання платежів (факторинг) і ризику виконання таких вимог;
- лізинг;
- надання послуг з відповідального зберігання й здачі в оренду сейфів для зберігання цінностей і документів;
- випуск, купівля, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів;
- випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток;
- надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

Перші три види операцій належать до виключно банківських, які в сукупності дозволяється здійснювати тільки юридичним особам, що мають банківську ліцензію. Небанківські організації мають право виконувати операції на підставі ліцензії на здійснення окремих банківських операцій, а інші зазначені операції та угоди – у порядку, визначеному законами України.

За умови отримання письмового дозволу НБУ банки також мають право:

- здійснювати інвестиції в статутні фонди та акції інших юридичних осіб;
- випускати в обіг, погашати (розповсюджувати) державні та інші грошові лотереї;

- перевозити валютні цінності й здійснювати інкасації коштів;
- проводити операції за дорученням клієнтів або від свого імені:
  - з інструментами грошового ринку;
  - з інструментами, що базуються на обмінних курсах і відсотках;
  - з фінансовими ф'ючерсами й опціонами;
  - з довірчого управління коштами та цінними паперами за договорами з юридичними і фізичними особами;
  - з депозитарної діяльності й діяльності з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

2 СТВОРЕННЯ, ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ, ЛІЦЕНЗУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ Й РЕОРГАНІЗАЦІЯ БАНКІВ

2.1 Порядок відкриття і реєстрації банку

Комерційний банк вважається створеним і набуває статусу юридичної особи від моменту реєстрації його в Державному реєстрі банків.

Учасниками банку можуть бути юридичні й фізичні особи, резиденти і нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів. Власники істотної участі у банку повинні мати бездоганну ділову репутацію і задовільний фінансовий стан.

Учасниками банку не можуть бути юридичні особи, в яких банк має істотну участь, об'єднання громадян, релігійні й благодійні організації.

Банк повинен мати повне і скорочене офіційні найменування українською та іноземними мовами. Найменування банку має містити слово "банк", а також указівку на організаційно-правову форму банку. Банк повинен мати печатку зі своїм повним офіційним найменуванням.

Слово "банк" і похідні від нього дозволяється використовувати у назві лише тим юридичним особам, які зареєстровані Національним банком України як банк і мають банківську ліцензію. Не дозволяється використовувати для найменування банку назву, яка повторює вже існуючу назву іншого банку або вводить в оману щодо видів діяльності, які здійснює банк. Вживання у найменуванні банку слів "Україна", "державний", "центральний", "національний" і похідних від них є можливим лише за згодою НБУ.

Особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для погодження статуту подає Національному банку України разом із заявою про погодження статуту такі документи:

1) протоколи зборів засновників та установчих зборів, договір про створення банку або рішення про створення державного банку;

2) статут банку, який обов'язково має містити таку інформацію: найменування банку (повне і скорочене); його місцезнаходження; організаційно-правова форма; види діяльності, які має намір здійснювати

банк; розмір і порядок формування статутного капіталу банку, види акцій банку, їхня номінальна вартість, форми випуску акцій (документарна або бездокументарна), кількість акцій, що купуються акціонерами; структура управління банком, органи управління, їх компетенція та порядок прийняття рішень; порядок реорганізації та ліквідації банку; порядок внесення змін і доповнень до статуту банку; розмір і порядок утворення резервів та інших загальних фондів банку; порядок розподілу прибутків і покриття збитків; положення про аудиторську перевірку банку; положення про органи внутрішнього аудиту банку (НБУ приймає рішення про погодження змін до статуту банку або відмову в їх погодженні не пізніше місячного строку від дня подання повного пакета документів);

3) копії документів, необхідних для ідентифікації самого засновника і всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю у банку;

4) документи, що дають змогу зробити висновок:

- про ділову репутацію самого засновника-юридичної особи, а також членів виконавчого органу та/або наглядової ради та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю в особі, яка має намір проводити банківську діяльність;

- фінансовий стан засновника-юридичної особи, а також про майновий стан засновника-фізичної особи;

- наявність у засновника достатньої кількості власних коштів для здійснення заявленого внеску до статутного капіталу, джерела походження таких коштів;

5) документи, що засвідчують повну сплату засновниками внесків до статутного капіталу;

6) відомості про структуру власності самої юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та засновника, що набуває істотної участі в ній;

7) відомості про асоційованих осіб засновника-фізичної особи;

8) відомості про юридичних осіб, у яких засновник-фізична особа є керівником та/або контролером;

9) копію тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

10) висновок Антимонопольного комітету України у випадках, передбачених законодавством України;

11) копію платіжного документа про внесення плати за погодження статуту банку, розмір якої встановлюється Національним банком України.

НБУ приймає рішення про погодження статуту або про відмову в погодженні статуту не пізніше тримісячного строку від дня подання повного пакета документів.

НБУ має право вимагати від заявника виправлення помилок у поданих документах.

Засновнику юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, забороняється відчужувати й обтяжувати зобов'язаннями акції ,

що йому належать до отримання цією юридичною особою банківської ліцензії.

Юридична особа набуває статусу банку і право на здійснення банківської діяльності виключно після отримання банківської ліцензії та внесення відомостей про неї до Державного реєстру банків.

Забороняється здійснювати банківську діяльність без отримання банківської ліцензії.

НБУ має право відмовити у погодженні статуту у разі, якщо:

- 1) подано неповний пакет документів;
- 2) документи містять недостовірну інформацію;
- 3) документи не відповідають вимогам законів України або нормативно-правових актів Національного банку України;
- 4) ділова репутація засновника і членів її виконавчого органу та/або наглядової ради та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю в банку, не відповідає вимогам, встановленим НБУ;
- 5) фінансовий стан засновника-юридичної особи та/або майновий стан засновника-фізичної особи не відповідають вимогам, установленим НБУ;
- 6) засновник не має власних коштів для здійснення заявленого внеску до статутного капіталу;
- 7) структура власності самої юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та/або засновника, що набуває істотної участі, не відповідає вимогам щодо її прозорості, встановленим НБУ;
- 8) не надано документи, що підтверджують наявність сплаченого статутного капіталу.

2.2 Ліцензування банківської діяльності

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана протягом року від дня державної реєстрації подати НБУ такі документи для отримання банківської ліцензії:

- 1) заява про видачу банківської ліцензії;
- 2) копія статуту з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи;
- 3) копії зареєстрованого Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій і свідоцтва про реєстрацію випуску акцій (для банку, що створюється у формі публічного акціонерного товариства);
- 4) відомості про кількісний склад спостережної ради, правління, ревізійної комісії;
- 5) відомості, що дають змогу зробити висновок:

- наявність, як мінімум, трьох осіб, призначених членами правління, у тому числі голови правління, їхню професійну придатність і ділову репутацію;

- професійну придатність головного бухгалтера і керівника підрозділу внутрішнього аудиту;

- ділову репутацію членів спостережної ради, головного бухгалтера і керівника підрозділу внутрішнього аудиту;

- наявність організаційної структури й відповідних спеціалістів, необхідних для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг, банківського обладнання, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, приміщень, що відповідають вимогам, установленим НБУ;

6) копії внутрішніх положень банку, що регламентують надання банківських та інших фінансових послуг, визначають порядок здійснення внутрішнього контролю й процедури управління ризиками;

7) бізнес-план на три роки, складений згідно з вимогами, встановленими НБУ;

8) копія платіжного документа про внесення плати за видачу банківської ліцензії, розмір якої встановлюється НБУ.

НБУ приймає рішення про надання банківської ліцензії або про відмову в її наданні протягом двох місяців від дня отримання повного пакета документів. У разі реорганізації банку за результатами процедури тимчасової адміністрації рішення про надання банківської ліцензії приймається НБУ протягом трьох днів від дня отримання повного пакета документів.

НБУ вносить відомості про юридичну особу до Державного реєстру банків одночасно з прийняттям рішення про надання банківської ліцензії.

Банк не має права передавати банківську ліцензію третім особам.

НБУ має право відмовити у видачі банківської ліцензії у разі, якщо:

1) подано неповний пакет документів;

2) документи містять недостовірну інформацію;

3) документи не відповідають вимогам законів України та нормативно-правових актів Національного банку України;

4) юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, звернулася із заявою про видачу банківської ліцензії після закінчення річного терміну від дня її державної реєстрації;

5) професійна придатність та/або ділова репутація хоча б одного з керівників юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та/або керівника її підрозділу внутрішнього аудиту не відповідають вимогам, установленим Національним банком України;

6) як мінімум, три особи не призначені членами правління, у тому числі голова правління;

7) відсутні банківське обладнання, комп'ютерна техніка, програмне забезпечення, приміщення, що відповідають вимогам, установленим НБУ.

2.3 Реорганізація банку

Банк може бути реорганізований за рішенням власників банку шляхом *злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення*.

Під час проведення реорганізації банку шляхом перетворення кредитори не мають права вимагати від банку припинення або дострокового виконання зобов'язання.

Реорганізація за рішенням власників банку здійснюється згідно із законодавством України про господарські товариства за умови надання попереднього дозволу Національного банку України на реорганізацію банку та затвердження НБУ плану реорганізації банку.

У разі здійснення реорганізації банку за рішенням його власників шляхом перетворення план реорганізації банку не складається.

НБУ не дає дозволу на реорганізацію банку у разі, якщо є достатні підстави вважати, що реорганізація загрожує інтересам вкладників та інших кредиторів і банк, створений унаслідок реорганізації, та/або банк, діяльність якого не припиняється унаслідок приєднання до нього або виділення з нього, не будуть відповідати вимогам щодо економічних нормативів їхньої діяльності, порядку реєстрації банків і ліцензування їхньої діяльності.

НБУ дає дозвіл на реорганізацію банку або відмовляє йому у реорганізації протягом одного місяця від моменту отримання заяви банку.

Рішення про реорганізацію банку, крім перетворення, має містити інформацію:

- 1) про угоду про реорганізацію у разі злиття або приєднання;
- 2) призначення персонального складу комісії для проведення реорганізації;
- 3) призначення персонального складу ревізійної комісії для проведення інвентаризації та ревізії матеріальних цінностей, що перебувають на обліку банку (банків);
- 4) призначення аудиторської фірми;
- 5) строки проведення реорганізації;
- 6) склад правління після реорганізації.

Реорганізація розпочинається після затвердження НБУ плану реорганізації.

Угода про злиття або приєднання укладається банками, що реорганізуються шляхом злиття або приєднання, у письмовій формі.

2.4 Банківський нагляд

Метою банківського нагляду є стабільність банківської системи й захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках.

Форми регулювання банківської діяльності:

I. Адміністративне регулювання:

- 1) реєстрація банків і ліцензування їхньої діяльності;
- 2) установлення вимог і обмежень щодо діяльності банків;
- 3) застосування санкцій адміністративного або фінансового характеру;

4) нагляд за діяльністю банків;

5) надання рекомендацій щодо діяльності банків.

II. Індикативне регулювання:

- 1) установлення обов'язкових економічних нормативів;
  - 2) визначення норм обов'язкових резервів для банків;
  - 3) установлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;
  - 4) визначення процентної політики;
  - 5) проведення рефінансування банків;
  - 6) встановлення кореспондентських відносин;
  - 7) управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;
  - 8) здійснення операцій з цінними паперами на відкритому ринку;
  - 9) імпорт та експорт капіталу.
- НБУ здійснює банківський нагляд у формі інспекційних перевірок і безвиїзного нагляду.

3 ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ І ПРИНЦИПИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В БАНКАХ

3.1 Суть, предмет і види банківського обліку

Бухгалтерський облік банку – це система реєстрування й підбиття підсумків операцій, що виконуються у банківському бізнесі, з подальшими аналізом і перевіркою результатів і складанням відповідних звітів.

Користувачами економічної інформації бухгалтерського обліку є:

1. Внутрішні користувачі – акціонери банку, рада банку, правління банку, внутрішні аудитори, працівники. Облікову інформацію застосовують для планування, оцінювання, контролю за щоденними операціями банку і використанням ресурсів банку.

2. Зовнішні користувачі – НБУ, фактичні й потенційні кредитори, інвестори, клієнти та ін. Облікову інформацію, узагальнену у фінансових звітах, використовують для оцінювання минулих подій і майбутніх результатів діяльності банку. Це зазначено у Положенні про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банківських установах України, затвердженому Постановою Правління НБУ № 566 від 30.12.98.

Завданнями бухгалтерського обліку є:

1) своєчасна підготовка, перевірка і надання внутрішньої і зовнішньої фінансової, податкової та іншої звітності;

2) ведення реєстрів бухгалтерського обліку відповідно до вимог НБУ і облікової політики банку;

3) установлення централізованого бухгалтерського контролю за застосуванням правил облікової політики;

4) підтримка внутрішнього плану рахунків (плану аналітичних рахунків), складеного на підставі плану рахунків, установленого НБУ.

У складі бухгалтерського обліку виокремлюють *фінансовий та управлінський облік*, які ґрунтуються на єдиній інформаційній базі, але відрізняються формою і періодичністю розрахунку даних. Окремо від фінансового й управлінського обліку банки здійснюють податковий облік.

Фінансовий облік забезпечує своєчасне і повне відображення всіх банківських операцій, надання користувачам інформації про стан активів і зобов'язань, результати фінансової діяльності та їх зміну.

На основі даних фінансового обліку складають фінансову звітність, яка регулюється державою, стандартами різних рівнів і є відкритою для користування. Інколи фінансовий облік називають зовнішнім. Зміни у фінансовому обліку не впливають на податковий облік.

Управлінський облік здійснюють з метою забезпечення керівництва банку та його підрозділів оперативною фінансовою і нефінансовою інформацією у визначеній ними формі для планування, оцінювання, контролю й використання своїх ресурсів.

Банки самостійно вибирають метод обліку затрат і калькулювання собівартості послуг (робіт), визначають зміст внутрішньої звітності, а також строки її подання на різні рівні управління. При організації управлінського обліку повинна забезпечуватися ідентичність інформації і розрахунків, які здійснюються на основі фінансового обліку.

На відміну від фінансового обліку, який регулюється законом, національними або міжнародними стандартами, управлінський облік суб'єкти господарювання здійснюють самостійно з урахуванням особливостей діяльності, структури й розмірів установи, потреб та вимог управління.

Податковий облік складається з правил ведення бухгалтерського обліку, дотримуватися яких вимагають урядові органи, наділені повноваженнями збору податків.

Бухгалтерський облік ведуть безперервно – від моменту реєстрації банку до його ліквідації.

Банки самостійно вибирають систему і підсистеми бухгалтерського обліку, виходячи з потреб управління банком, обсягу банківських операцій і кількості працівників.

3.2 Принципи організації бухгалтерського обліку

Бухгалтерський облік і фінансова звітність у банках України ґрунтуються на таких принципах:

1. Повне висвітлення – реєстрація всіх банківських операцій на рахунках бухгалтерського обліку без будь-яких винятків.

2. Превалювання суті над формою – облік і розкриття операцій у звітності відповідно до їхньої сутності й економічного змісту, а не лише за їхньою юридичною формою.

3. Автономність. Активи й зобов'язання банку мають бути відокремлені від активів і зобов'язань власників цього банку та інших банків (підприємств), у зв'язку з чим особисте майно і зобов'язання власників не повинні відобразитися у фінансовій звітності банку.

4. Обачність. Застосування в бухгалтерському обліку методів оцінювання, відповідно до яких активи та/або дохід не будуть завищуватися, а зобов'язання та/або витрати не будуть занижуватися.

5. Безперервність. Оцінювання активів банку здійснюється, виходячи з припущення, що його діяльність продовжуватиметься в неосяжному майбутньому. Якщо банк планує скоротити масштаби своєї діяльності, то це має відобразитися у фінансових звітах.

6. Нарахування й відповідність доходів і витрат. Доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку і фінансовій звітності в момент їх виникнення незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів.

7. Послідовність. Постійне (із року в рік) застосування банком вибраної облікової політики. Зміна методів обліку є можливою лише у випадках, передбачених міжнародними стандартами та національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, і потребує додаткового обґрунтування і розкриття у фінансових звітах.

8. Історична (фактична) собівартість. Активи і пасиви обліковуються пріоритетно за вартістю їх придбання або виникнення. Активи та зобов'язання в іноземній валюті мають переоцінюватися у разі зміни офіційного валютного курсу.

9. Використання єдиного грошового вимірника.

10. Періодичність.

3.3 Облікова політика у банку

Облікова політика — це сукупність визначених у межах чинного законодавства принципів, методів і процедур, що використовуються банком для складання й подання фінансової звітності.

Загальні вимоги щодо облікової політики банків визначено у Положенні про організацію бухгалтерського обліку та звітності у банках України, затвердженому Постановою Правління НБУ від 30.12.1998 № 566. Положення про облікову політику затверджує керівник банку до початку календарного року. Цим документом визначаються методологія обліку окремих операцій та особливості організації і ведення бухгалтерського обліку банку. Внесення змін до Положення про облікову політику банку

протягом року зазвичай не допускається (крім випадків істотних змін у діяльності або правовій базі).

Обов'язково має бути розроблено й затверджено такі основні складові облікової політики банку:

- характеристика аналітичних рахунків внутрішнього плану рахунків;
- додаткові реєстри аналітичного обліку та форми первинних документів, на підставі яких здійснюються операції (крім тих, які визначено в загальному порядку), включаючи форми документів для внутрішньої бухгалтерської звітності;
- правила документообігу і технології оброблення облікової інформації;
- перелік певних прав працівників банку на підписування документів;
- перелік операцій, що потребують додаткового контролю;
- порядок проведення інвентаризації і методи оцінювання активів і зобов'язань;
- порядок контролю за здійсненими внутрішніми банківськими операціями;
- порядок розрахунків між філіями та іншими структурними підрозділами банку (внутрішньосистемні розрахунки);
- порядок фінансування структурних підрозділів банку;
- порядок консолідації фінансової звітності асоційованих і дочірніх компаній;
- порядок застосування в обліку принципу нарахування доходів і витрат (включаючи порядок амортизації активів банку, створення і використання резервів);
- політика банку щодо роботи з цінними паперами (як придбаними, так і емітованими);
- процедури вивірення й контролю (операцій, звітності тощо);
- порядок реєстрації договорів;
- інші документи й рішення, необхідні для організації бухгалтерського обліку.

Зміни в обліковій політиці, які суттєво впливають на показники звітного або майбутніх періодів, мають бути описані із зазначенням їхніх причин і відображені у відповідних статтях.

Не вважаються змінами в обліковій політиці:

- нова облікова політика щодо операцій, які не є суттєвими;
- нова облікова політика щодо операцій, які відрізняються за суттю від попередніх і не здійснювалися раніше.

Зміни положень облікової політики і причини цих змін банк розкриває у примітці до його річної фінансової звітності 1.23 «Ефект змін в обліковій політиці та виправлення суттєвих помилок», в якій зазначає таку інформацію:

- яка облікова політика змінюється, причини і суть змін, статті звітів, у яких відображено коригування;

- факт повторного надання зіставленої інформації у фінансових звітах або недоцільність її перерахунку;
- зміст і сума помилки;
- статті фінансової звітності минулих періодів, які було перераховано з метою повторного надання зіставленої інформації;
- факт повторного оприлюднення виправлених фінансових звітів або недоцільність їх повторного оприлюднення.

Основою обліку в банках є підсистема синтетичного обліку, який здійснюється без деталізації в грошовому вираженні й дає загальне уявлення про виконані операції і зміни в балансі банку.

Матеріалами *синтетичного обліку* є щоденний баланс, касові журнали і зведені оборотно-сальдові відомості. Баланс і оборотно-сальдові відомості формуються в автоматичному режимі. Касові журнали складаються на ПК окремо по прибутку і витратах каси з підрахунком проміжних сум по рахунках, які кореспондують з рахунком «Каса», і загальної суми журналу в цілому. Касові журнали друкуються до закриття каси і використовуються для звіряння касових оборотів. Оборотно-сальдові відомості щодня складаються по використаних і особових рахунках з підбиттям підсумку за кожним балансовим рахунком, що є інформацією для перевірки.

Підсистема *аналітичного обліку* забезпечує детальне відображення банківських операцій: вказуються дата проведення операції, вид документа, за яким її здійснено, номер кореспондентського рахунка і сума.

Такий ступінь деталізації стосується банківських особових рахунків, які є основною формою аналітичного обліку.

Особові рахунки клієнтів ведуться в двох екземплярах. Другий екземпляр називається випискою, який щодня передається клієнту (у договорі на обслуговування рахунка, який укладають клієнти з банком, можуть вказуватися інші терміни подання виписок). До виписок з особових рахунків додаються документи (їхні копії), на підставі яких зроблено записи за кредитом рахунка. При закритті рахунка в книзі проставляють дату і вказують причину закриття. Книга зберігається у головного бухгалтера, зміни у реєстраційних записах можуть здійснюватися тільки з його дозволу.

Окрім особових рахунків до інструментів аналітичного обліку належать штафелі (спрощена форма особового рахунка, яка використовується для забалансового обліку), а також картотеки документів і операційні журнали. Особові рахунки підлягають реєстрації в спеціальній книзі, де для кожного балансового рахунка IV порядку відводяться окремі аркуші.

У цій книзі реєструються всі особові рахунки клієнтів, а також рахунки, відкриті за внутрішньобанківськими операціями.

Особові рахунки мають такі обов'язкові реквізити:

- номер особового рахунка;

- сума вступного залишку;
- дата останнього руху за рахунком;
- дата здійснення поточної операції;
- номер документа, на підставі якого здійснюється запис;
- номер банку-кореспондента;
- номер рахунка-кореспондента;
- код операції;
- код валюти;
- сума операцій;
- суми оборотів за дебетом і кредитом;
- сума вихідного залишку;
- реквізити банку, який обслуговує рахунок.

Аналітичний облік ведуть відповідно до первинної документації, його дані є базою для здійснення економічного аналізу. Саме їх використовують для групування за балансовими рахунками тієї інформації, яка далі буде відображатися у фінансовій звітності.

3.4 Предмет, об'єкти обліку і види бухгалтерських рахунків

Предметом бухгалтерського обліку в комерційному банку є банківські операції: розрахункові операції, депозитні операції, операції з цінними паперами, кредитні операції, операції з касового обслуговування рахунків, операції з основними засобами банку, валютні та ін. Кількість таких операцій впливає на результати діяльності банку.

Під *об'єктом* розуміють складову частину предмета з урахуванням відповідного ступеня його деталізації та конкретизації.

До об'єктів банківського обліку належать активи, пасиви і фінансово-господарські процеси кредитної установи.

У бухгалтерському обліку кожному об'єкту відповідає рахунок.

Рахунок — це основна одиниця зберігання інформації в бухгалтерському обліку, інструмент, який реєструє, накопичує і зберігає інформацію, необхідну для прийняття управлінських рішень.

Реєстрування інформації в бухгалтерському обліку банку досягається шляхом застосування *методу подвійного запису*, що впливає з принципу подвійності. Згідно з методом подвійного запису кожен запис-реєстрація відображається за двома рахунками: за дебетом одного рахунка й одночасно за кредитом іншого. Сума записів за дебетом має дорівнювати сумі записів за кредитом.

Усі бухгалтерські рахунки можна поділити на дві групи: балансові й позабалансові (рисунок 3.1).

Балансові рахунки можуть бути постійними і тимчасовими.

Постійні балансові рахунки мають залишок на кінець звітного періоду. На їх основі складається баланс банку. Серед них виділяють такі

групи рахунків: рахунки активів; рахунки зобов'язань; рахунки власного капіталу.

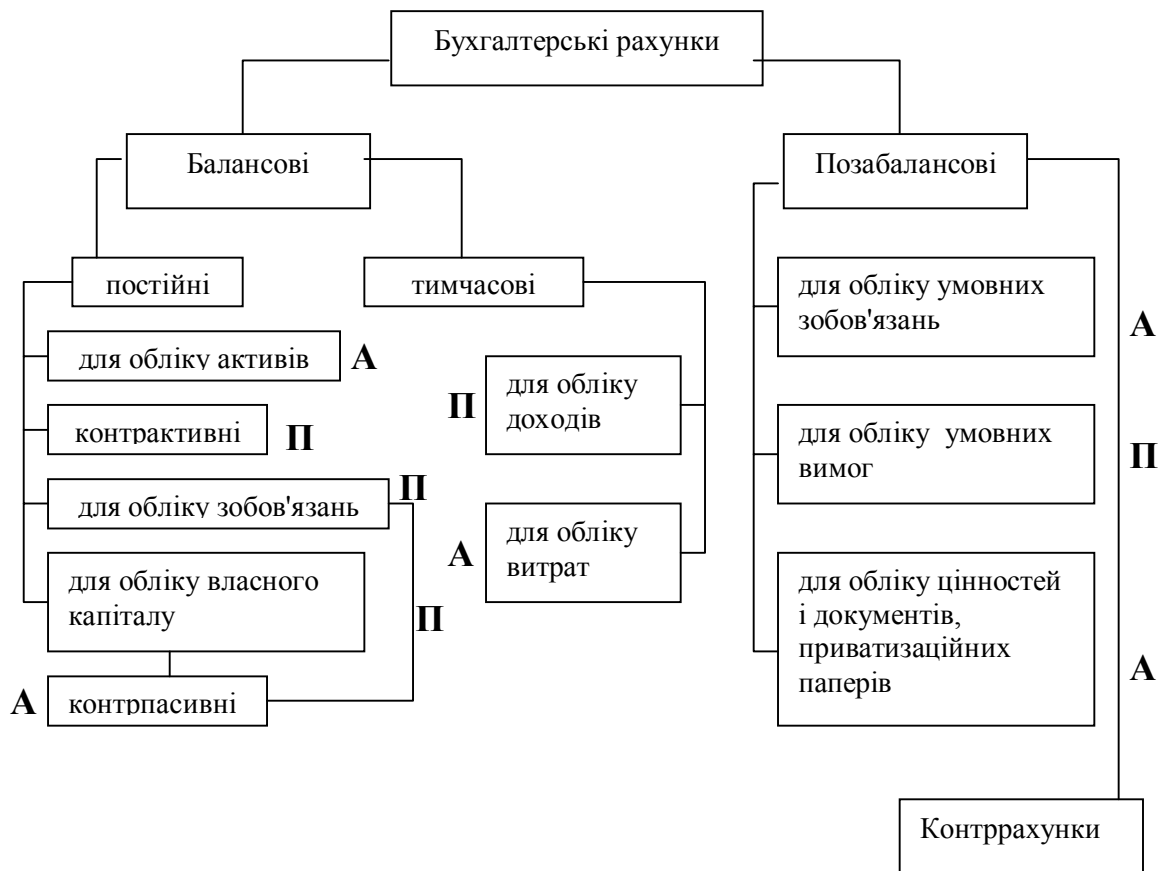

Рисунок 3.1 – Схема бухгалтерських рахунків банку

Рахунки активів — це активні рахунки, які відображають наявність та зміни різноманітних активів банку.

Рахунки зобов'язань — це пасивні рахунки, які відображають наявність і зміни заборгованості банку. Виділяють короткострокову і довгострокову заборгованість.

Рахунки власного капіталу — це також пасивні рахунки, які відображають зміну власного капіталу банку за звітний період.

У складі балансових рахунків виділяють:

- контрпасивні рахунки (активні);
- контрактивні рахунки (пасивні).

За своїм характером *контрпасивні рахунки* є активними. До них належать, наприклад, рахунки № 5041 “Збитки минулого року, що очікують затвердження”, № 2511 “Технічний рахунок для перерахування коштів Державного бюджету України”.

Контрактивні рахунки — пасивні. До них належать, наприклад, рахунки № 2400 “Резерви під заборгованість за кредитами, які надано клієнтам” і № 4409 “Знос операційних основних засобів”.

Особливість цих рахунків полягає в тому, що в балансі контрактивні рахунки відображаються в складі активів, а контрпасивні — у складі пасивів зі знаком «мінус». Така методика дає змогу достовірно оцінювати окремі статті активів і пасивів.

Тимчасові балансові рахунки призначено для обліку витрат банку за їхніми елементами і доходів — за видами. У свою чергу, їх поділяють на дві групи: рахунки витрат; рахунки доходів.

Рахунки витрат — це активні рахунки, які використовують для обліку витрат за їхніми елементами протягом звітного періоду. Наприкінці звітного (річного) періоду витрати з цих рахунків переносять на рахунок фінансових результатів, після чого ці рахунки закривають, вони не мають залишків.

Рахунки доходів — це пасивні рахунки, які призначено для обліку доходів за їхніми видами протягом звітного періоду. Наприкінці звітного (річного) періоду доходи з цих рахунків переносять на рахунок фінансових результатів, після чого ці рахунки закривають, вони також не мають залишків. Наявність рахунків для кожного виду доходів і витрат дає змогу керівництву банку точно визначити джерело всіх доходів і характер усіх витрат, їх вплив на прибутковість банку.

Згідно з міжнародними стандартами бухгалтерського обліку елемент активу або пасиву проводиться за рахунками балансу тоді, коли він відповідає таким умовам:

- 1) ймовірно, що банк отримає або втратить будь-яку майбутню економічну вигоду, пов'язану з цим елементом активу або пасиву;
- 2) цей елемент активу або пасиву має вартість, яку можна точно вимірити.

Об'єкти обліку, які не задовольняють цим двом критеріям, обліковуються на *позабалансових рахунках*.

Це передусім такі об'єкти:

- умовні вимоги і зобов'язання банку (тобто реальні вимоги і зобов'язання, які можуть виникнути в майбутні періоди і за якими банк несе ризики);
- документи і цінності;
- операції з приватизації.

Бухгалтерський облік операцій за позабалансовими рахунками здійснюється так сама, як і за балансовими — методом подвійного запису. Характер рахунка — активний або пасивний — визначається так:

- позабалансовий рахунок є активним, якщо при переведенні його на баланс дебетується балансовий рахунок; наприклад, рахунок № 9020 “Гарантії, які надано клієнтам” є активним, тому що у випадку неплатоспроможності банк буде змушений сплачувати за виданою гарантією і дебетувати рахунок балансу № 2099 “Сумнівна заборгованість за виплаченими гарантіями”;

- позабалансовий рахунок є пасивним, якщо при переведенні його на баланс кредитується балансовий рахунок; наприклад, рахунок № 9110 “Зобов'язання за кредитами, які отримано від інших банків” є пасивним, тому що у випадку, коли банк скористається кредитною лінією, він буде кредитувати рахунок балансу у розділі “Кошти інших банків” першого класу групи “Кредити, які отримано від інших банків”.

Для відображення операцій на позабалансових рахунках за методом подвійного запису використовують *контррахунки*, які входять до їхнього складу. Ці рахунки є умовними і використовуються як технічні для реалізації методу подвійного запису.

На позабалансових рахунках відображається інформація про операції банків, які пов'язані з використанням нових фінансових інструментів. До таких операцій належать зобов'язання і вимоги за укладеними, але ще не виконаними угодами, наприклад: кредитні лінії; дозволений овердрафт; непокриті безвідзивні акредитиви; гарантійні зобов'язання; зобов'язання за цінними паперами; спотові, форвардні й умовні контракти з купівлі-продажу іноземної валюти та інших фінансових інструментів.

3.5 План рахунків і принципи його побудови

План рахунків — це систематизований перелік рахунків бухгалтерського обліку, які використовують для реєстрації банківських операцій.

Новий план рахунків, розроблений НБУ, упроваджено у комерційних банках з 1 січня 1998 р. і затверджено Постановою Правління НБУ № 280 від 17.06.2004.

План рахунків, розроблений окремо для установ НБУ, за структурою майже не відрізняється від плану рахунків для комерційних банків, але має деякі особливості за змістом. Це пов'язано з тим, що НБУ виконує операції, властиві тільки центральному банку: емісійні операції, обслуговування уряду й зовнішнього боргу, регулювання діяльності комерційних банків та ін. Він базується на двох основних принципах: відповідність обліку і звітності; простота викладення.

У структурі плану рахунків можна виділити три частини, які логічно пов'язані між собою (рисунки 3.2):

- балансова частина;
- частина доходів і витрат;
- позабалансова частина.

Бухгалтерські рахунки в плані рахунків згруповано в дев'ять класів. Балансова частина об'єднує перші п'ять класів. На підставі цих класів складається балансовий звіт комерційного банку. Друга частина містить класи доходів і витрат. На основі рахунків цих класів складається звіт про

прибутки і збитки. Третя частина містить клас позабалансових рахунків (9-й клас).

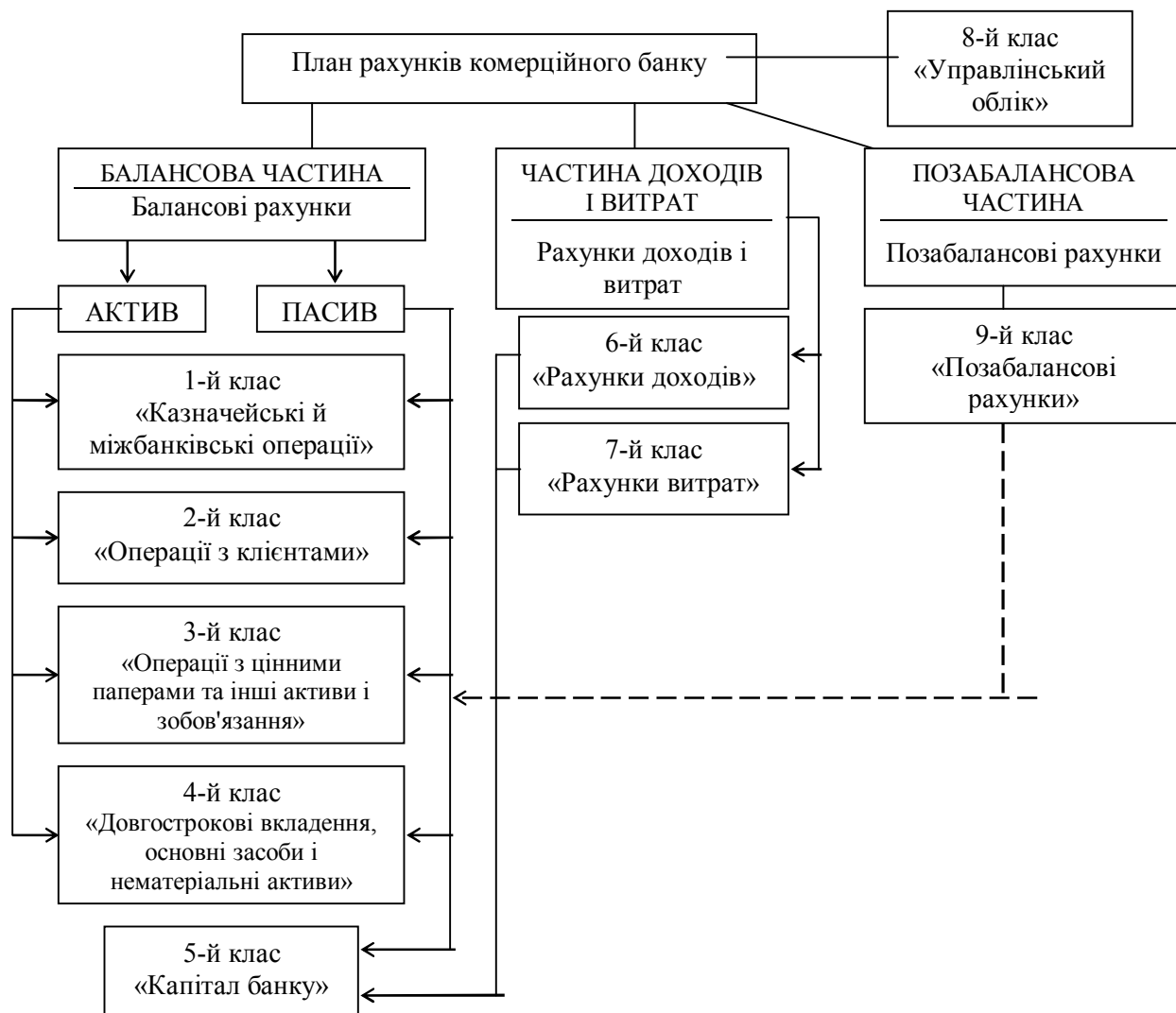

Рисунок 3.2 – Структура плану рахунків банку

Слід зазначити, що особливість побудови плану рахунків полягає у чіткій методологічній організації та ефективності рішень.

Рахунки всіх трьох частин призначено для ведення фінансового обліку.

Восьмий клас містить рахунки для ведення управлінського обліку. Рахунки управлінської бухгалтерії використовують для визначення собівартості банківських продуктів, а також ефективності праці окремих підрозділів або центрів відповідальності тощо. Вони дають змогу накопичити інформацію для прийняття тактичних і стратегічних рішень менеджерами і керівництвом банку.

Бухгалтерські рахунки у балансовій частині згруповано за такими принципами:

- за видами контрагентів;
- за функціями комерційних банків (видом операції);
- за ступенем ліквідності банків.

Згідно з першим принципом міжбанківські операції виділено окремо у першому класі, а операції з усіма іншими клієнтами – у другому класі; у межах класу рахунки об'єднуються за видами контрагентів.

Відповідно до другого принципу, наприклад, операції з казначейськими інструментами відображаються за рахунками першого класу; розрахункові й кредитні операції – у другому класі; операції з цінними паперами – у третьому класі; внутрішньобанківські операції – у третьому і четвертому класах тощо.

Згідно з третім принципом активи і пасиви першого – четвертого класів розміщено за ступенем зниження ліквідності: активи – від найбільш ліквідних (монети і банкноти у касі, кошти на рахунках у НБУ) до неліквідних (сумнівна заборгованість за кредитами, основні засоби); пасиви – від зобов'язань за вимогою до довгострокових зобов'язань.

Кожний клас містить рахунки II, III і IV порядку. Усі вони належать до *синтетичних* і відрізняються ступенем деталізації інформації про об'єкт обліку. Наприклад, перший клас називається “Казначейські й міжбанківські операції”, у якому обліковуються казначейські й міжбанківські операції комерційних банків.

Деталізація рахунків II порядку здійснюється за видами казначейських і міжбанківських інструментів, які можуть використовуватися банком. Наприклад, до казначейських інструментів належать:

- готівкові кошти – рахунок № 10;
- дорогоцінні метали (монетарні) – рахунок № 11;
- кошти у Національному банку України – рахунок № 12;
- казначейські й інші цінні папери, що рефінансуються НБУ, – рахунок № 14 та ін.

На рахунках III і IV порядку деталізується інформація про види казначейських операцій за конкретними ознаками. Розглянемо деталізацію рахунка № 10 “Готівкові кошти”.

За рахунками III порядку деталізація здійснюється за ознакою “Вид готівкових коштів (банкноти та монети, дорожні чеки)”.

Рахунки IV порядку цього рахунка поділяються за ознакою “Місцезнаходження готівкових коштів”. Наприклад, на рахунку № 1001 враховуються банкноти і монети в касі банку, на рахунку № 1007 – банкноти і монети в дорозі.

Рахунки в плані рахунків розташовуються за *принципом зростання номерів рахунків*. Кожний клас містить як активні, так і пасивні рахунки. Рахунки II, III і IV порядку нумеруються додаванням одного знака (від 0 до 9) з правого боку відповідно до рахунків I, II і III порядку.

Рахунки I порядку – однозначні (клас).

Рахунки II порядку – двозначні (розділ).

Рахунки III порядку – тризначні (група).

Рахунки IV порядку – чотиризначні (рахунок).

Назви рахунків I порядку повторюють найменування класу. Кожному класу протистоїть рахунок I порядку, найменування якого дублює найменування класу.

Таким чином, у плані рахунків застосовується *десятькова система кодування рахунків*; при цьому перша цифра означає клас плану рахунків, друга – розділ у класі, третя – групу у розділі, четверта – номер рахунка в групі.

У класі 1 «Казначейські й міжбанківські операції» ураховуються: казначейські інструменти і міжбанківські інструменти.

Казначейські інструменти: наявні грошові кошти (паперові гроші) у вигляді банкнот, білетів державної скарбниці, монети, як у національній, так та іноземній валютах; банківські метали (золото, срібло, платина і метали іридієво-платинової групи); грошові кошти НБУ в банках і грошові кошти банків у НБУ; казначейські й інші цінні папери, які рефінансуються НБУ.

Міжбанківські інструменти: грошові кошти інших банків, дебіторська і кредиторська заборгованості по операціях з банками.

На рахунках **класу 2 «Операції з клієнтами»** ураховуються операції, які банк проводить зі своїми клієнтами. Цей клас містить рахунки для обліку кредитних, депозитних і розрахункових операцій з клієнтами. Рахунки дебіторської і кредиторської заборгованостей, транзитні рахунки по операціях з клієнтами виділено в окремі розділи.

На рахунках **класу 3 «Операції з цінними паперами, інші активи і зобов'язання»** ураховуються операції банку з цінними паперами та інші активи і зобов'язання. Операції з цінними паперами ураховуються таких видів:

- емісія цінних паперів;
- придбання цінних паперів з метою подальшого їх продажу і інвестування.

Окрім рахунків для обліку операцій з цінними паперами існують рахунки для обліку внутрішньобанківських операцій.

На рахунках розділу 34 ураховуються господарські матеріали і МШП, розділу 35 – дебіторська заборгованість за розрахунками з податків і обов'язкових платежів (3521, 3522), з працівниками банку (3550, 3551, 3559). Нарахування доходів, які за їхніми видами не належать до назви конкретних рахунків розділів 1 – 3, ураховуються на рахунках групи 357 «Інші нараховані доходи».

Рахунки **класу 4 «Фінансові й капітальні інвестиції»** призначено для обліку довгострокових вкладень (інвестицій в асоційовані й дочірні компанії), основних засобів і нематеріальних активів.

Довгострокові вкладення – це вкладення банків в асоційовані компанії і дочірні установи (групи 410, 420 відповідно).

Асоційована компанія – це компанія, на діяльність якої банк-інвестор значно впливає і яка не є ні дочірнім, ні спільним підприємством інвестора. Значним впливом вважається володіння банком-інвестором 20 і більше відсотків капіталу компанії. Дочірні установи – це установи, які контролюються іншою установою або банком, тобто банк прямо або через іншу дочірню установу володіє 50 % (або більше) капіталу підприємства.

Рахунки класу 5 «Капітал банку» можуть кореспондувати з рахунками «дебіторської і кредиторської заборгованості», рахунками «готівкові кошти» у випадку виплати дивідендів і отримання внесків від акціонерів, збільшення капіталу банку при переоцінюванні активів.

В інших випадках рахунки класу 5 кореспондують тільки між собою. Коли обчислюють суму капіталу банків, дебетове сальдо активних рахунків класу 5 беруть з від'ємним значенням, тобто виключають із суми власних коштів.

Рахунки класів 6 «Доходи» і 7 «Витрати» є максимально наближеними до показників звіту про прибутки і збитки банку. На рахунках цих класів ураховуються доходи і витрати від всіх видів діяльності банку (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1 – Види банківських доходів і витрат

Банківські	Небанківські
Доходи і витрати, які безпосередньо пов'язані з банківською діяльністю і визначаються Законом України «Про банки і банківську діяльність»: <ol style="list-style-type: none"> 1) процентні; 2) комісійні; 3) торговельні; 4) інші банківські операційні доходи 	Доходи і витрати, які не стосуються основної діяльності банку, але сприяють її здійсненню

Клас 8 «Управлінський облік» є порожнім, кожен банк самостійно формує систему рахунків управлінської бухгалтерії.

Клас 9 «Забалансові рахунки». Відповідно до МСФЗ елемент активу або пасиву відображається на рахунках балансу, якщо він відповідає двом вимогам:

- банк отримує економічні вигоди або зазнає збитків від використання певного активу або пасиву;
- цей елемент активу або пасиву має вартість, яку можна точно виміряти.

Елементи активу або пасиву, які не відповідають цим вимогам, ураховуються на забалансових рахунках.

1. Забалансовий рахунок є активним, якщо при переведенні його на баланс дебетується балансовий рахунок; наприклад, рахунок 9020

«Гарантії, які видано клієнтам» є активним, оскільки у разі неплатоспроможності клієнта банк буде змушений сплачувати за видану гарантію і дебетуватиме рахунок балансу 2099 «Сумнівна заборгованість за виплаченими гарантіями, виданими суб'єктам господарської діяльності».

2. Забалансовий рахунок є пасивним, якщо при переведенні його на баланс кредитується балансовий рахунок; наприклад, рахунок 9110 «Зобов'язання з кредитування, які отримують від банків» є пасивним, але якщо банк скористається кредитною лінією, то він кредитуватиме рахунок балансу групи 162 «Кредити, отримані від інших банків».

Для відображення операцій за системою подвійного запису використовують рахунки груп 990 і 991.

Усі рахунки класу 9 поділяють на три частини:

1. Рахунки розділів 90 – 95, які використовують для обліку операцій, пов'язаних з ризиками банків (зобов'язання і вимоги за всіма видами гарантій, зобов'язання з кредитування, зобов'язання і вимоги за операціями з валютою).

2. Рахунки розділів 96 – 98, які є необхідними для обліку документів, цінностей і розрахунків за операціями, пов'язаними з приватизацією. Усі рахунки цих розділів – активні.

3. Рахунки розділу 99 «Контррахунки і забалансова позиція банку», які використовують для обліку забалансових операцій методом подвійного запису (рахунок 990 «Контррахунок для розділів 90 – 95», рахунок 991 «Контррахунок для рахунків розділів 96 – 98», рахунок 992 кореспондують з відповідними рахунками при відображенні змісту забалансових операцій в іноземній валюті).

План рахунків містить великий обсяг інформації про господарські операції банку, але для створення бази даних (репозитарія) цей обсяг потрібно розширити за допомогою системи аналітичного обліку.

3.6 Параметри і форми аналітичного обліку

Аналітичний облік здійснюється за допомогою синтетичного обліку, тобто з використанням бухгалтерських рахунків. Їх перелік наведено у плані рахунків.

Однак усю необхідну інформацію не можна відобразити лише на балансових рахунках, оскільки це призведе до того, що план рахунків стане громіздким і незручним для роботи.

Аналітичний бухгалтерський облік банку ведеться на особових рахунках (у картках, книгах, журналах або електронних базах), які відкриваються за кожним видом активу, зобов'язань і власного капіталу з розподілом за контрагентами. Для кожного балансового синтетичного рахунка другого порядку відкриваються особові рахунки аналітичного обліку.

Особові рахунки підлягають реєстрації в спеціальній книзі, де для кожного балансового рахунка IV порядку відводяться окремі аркуші. В ній реєструються всі особові рахунки клієнтів, а також рахунки, відкриті за внутрішньобанківськими операціями (облік майна, власного капіталу, доходів, витрат, результатів діяльності, розрахунків). При закритті рахунка в книзі проставляється дата і вказується причина закриття. Книга зберігається у головного бухгалтера; зміни у реєстраційних записах можуть здійснюватись тільки з його дозволу.

У сучасних умовах процес бухгалтерського обліку в банках є автоматизованим. У зв'язку з цим з метою збереження інформації про кожний окремий об'єкт аналітичного обліку, оптимізації його ведення і підготовки звітності комерційними банками Національний банк України розробив "Методичні вказівки щодо ведення параметрів аналітичного обліку". В основу цього нормативного документа покладено таку класифікацію: параметри поділяються на обов'язкові й необов'язкові (рекомендовані); на такі, що стосуються контрагентів (клієнтів), і ті, що стосуються безпосередньо аналітичних (особових) рахунків (рисунок 3.3).

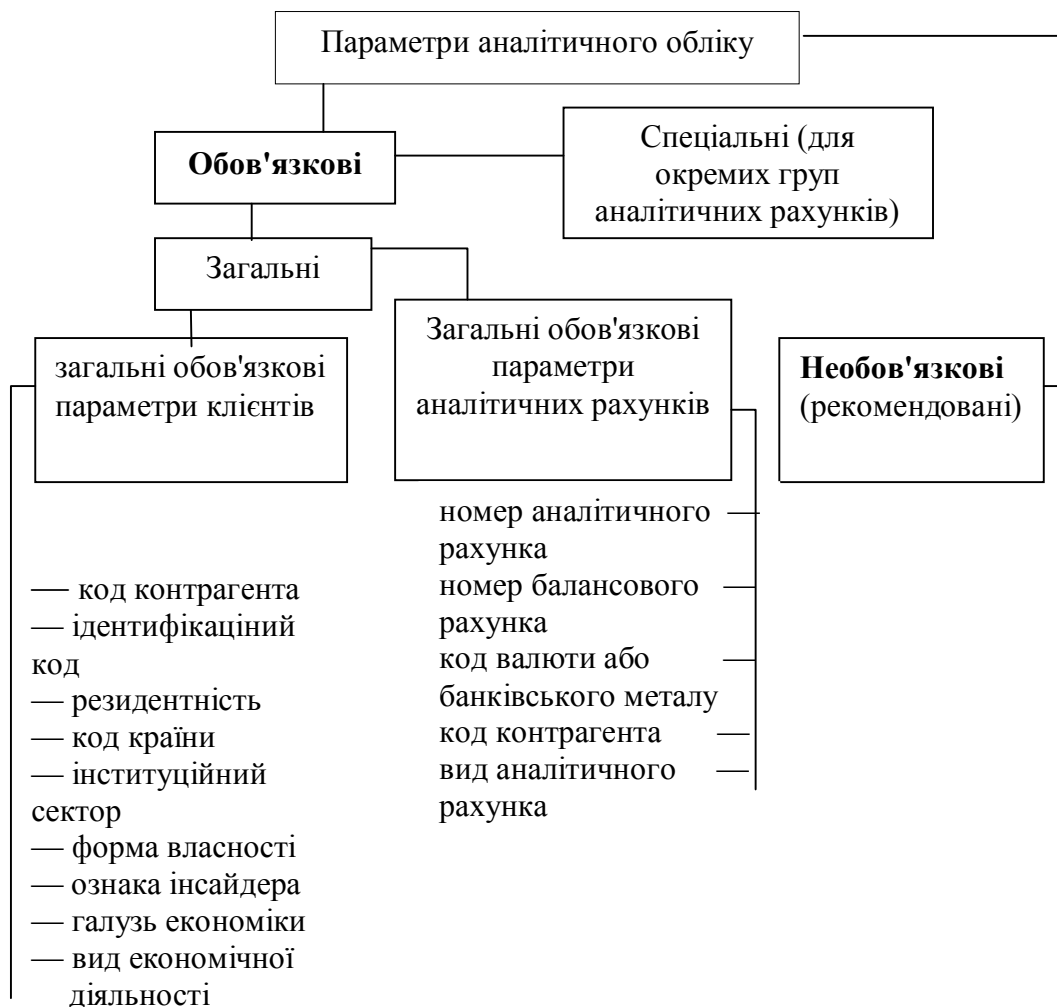

Рисунок 3.3 – Параметри аналітичного обліку

Обов'язкові параметри запроваджуються з урахуванням вимог Національного банку України до звітності банків. Ці параметри є обов'язковими при оформленні нового контрагента або відкритті аналітичного рахунка. Загальні обов'язкові параметри дають змогу отримати інформацію про всі відкриті клієнту рахунки, вибрати сукупність рахунків, які мають задану характеристику, для складання звітності.

Необов'язкові параметри є рекомендованими для заповнення. Вони можуть використовуватися при організації управлінського й податкового обліку в банку, а також при наданні звітності менеджерам банку та іншим органам.

Спеціальні параметри застосовуються до окремих груп аналітичних рахунків залежно від їхнього економічного змісту. Такі параметри використовуються для автоматизованого ведення деяких операцій і надання спеціальної звітності Національному банку України. Наприклад, для кредитних рахунків такими параметрами є забезпечення, вид кредиту, дата видачі кредиту, дата його повернення, кількість пролонгацій; для депозитних рахунків — дата і строк розміщення коштів, а також дата їх повернення.

Кожному особовому рахунку присвоюється відповідний номер, який може мати до 14 знаків.

Перші п'ять знаків (зліва направо) є жорстко регламентованими, інші дев'ять (від шостого знака до чотирнадцятого) банк формує самостійно відповідно до певних параметрів аналітичного обліку. Знаки набувають значень від 0 до 9. Номер рахунка не може містити менш ніж п'ять знаків.

Схему побудови номера аналітичного (особового) рахунка наведено на рисунку 3.4.

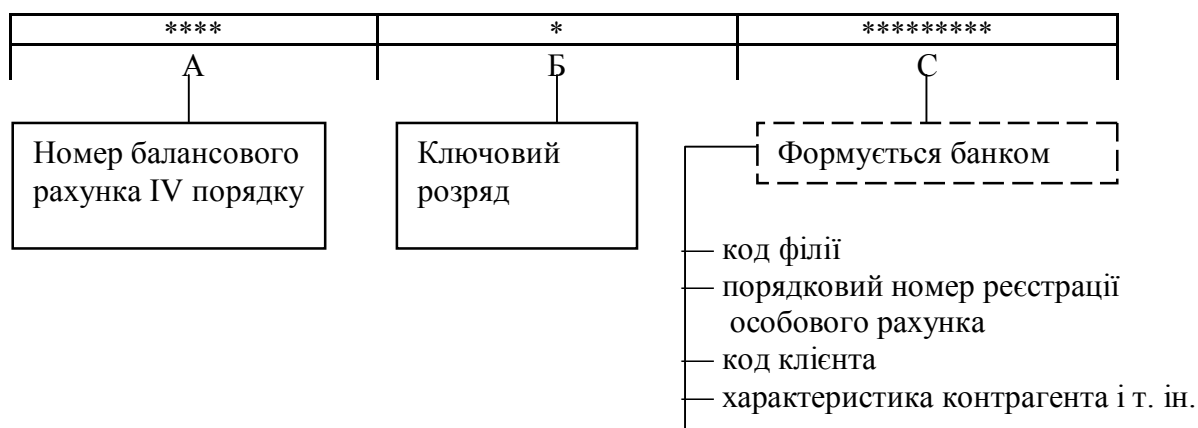

Рисунок 3.4 – Схема побудови номера аналітичного (особового) рахунка

Можливий підхід до формування номера аналітичного рахунка, виходячи з наведеної інформації про контрагентів банку і бухгалтерські рахунки:

- А, Б (п'ять знаків);

- характеристика контрагента (один знак);
- порядковий номер аналітичного рахунка (два знаки);
- код контрагента (до шести знаків).

3.7 Банківська документація

Усі банківські операції відображаються в обліку тільки за наявності документального підтвердження.

Банківські документи — це письмове розпорядження клієнта або відповідального працівника банку на проведення грошово-розрахункової або іншої операції в банку.

За призначенням банківські документи поділяють на *розпорядчі*, тобто такі, що містять дозвіл на виконання операції, і *виконавчі* (рисунок 3.5).

Рисунок 3.5 – Класифікація банківських документів

Документ, який засвідчує операцію, називається *первинним*. На основі первинних документів складають *зведені документи*.

Сукупність документів, які використовує банк для ведення бухгалтерського обліку і контролю, становить *банківську документацію*.

За змістом операцій документи поділяють на такі:

- касові;
- меморіальні;
- позабалансові й ін.

Касовими документами оформляють операції з приймання і видачі готівки. Їх поділяють на прибуткові й видаткові. До *прибуткових* належать оголошення на внесення готівки в касу банку, прибутковий касовий ордер тощо, а до *видаткових* – грошовий чек на отримання готівки і видатковий касовий ордер. *Меморіальні документи* використовують для безготівкових перерахунів за рахунками. Це розрахункові документи, що надаються банку клієнтами (платіжні доручення, вимоги-доручення, розрахункові чеки), меморіальні ордери та ін.

До *позабалансових документів* належать прибуткові й видаткові позабалансові ордери. Цими документами оформляють приймання й видачу коштовностей і документів, що зберігаються в касі й сховищі.

Банківські документи містять дані, які називають *реквізитами*.

До обов'язкових реквізитів відносять:

- назву установи банку;
- дату здійснення операції;
- зміст операції;
- суму операцій, підписи відповідальних осіб.

Форми документів, які підприємства подають банкам, а також документів, які вони отримують від банків на підтвердження виконання відповідних операцій, є стандартизованими. Їх затверджує Правління НБУ.

4 ОБЛІК МІЖБАНКІВСЬКИХ РОЗРАХУНКІВ

4.1 Загальні правила розрахунків між банками й класифікація кореспондентських рахунків

Міжбанківські розрахунки – це система виконання і регулювання платежів за грошовими вимогами і зобов'язаннями, які виникають між банківськими установами в процесі їхньої діяльності.

Розрахунки між банками виникають переважно у зв'язку з виконанням установами банків доручень клієнтів на перерахування коштів на користь клієнтів в інші установи банків, а також банківських операцій з купівлі, продажу і розміщення валютних коштів, грошових коштів на депозити та ін. Операції із зарахування коштів на рахунок клієнта або банківський рахунок у банку-отримувача зазвичай передують операції зі списання коштів з рахунка клієнта або банківського рахунка в банку-

платника. Таким чином, міжбанківські розрахунки є обов'язковим елементом системи безготівкових розрахунків.

Залежно від країни і місця знаходження установ банків міжбанківські розрахунки поділяють на такі:

- розрахунки між банками в Україні;
- розрахунки банків України з іноземними банками.

Правила міжбанківських розрахунків в Україні регламентує НБУ. Положенням про міжбанківські розрахунки передбачено такі форми їх проведення:

- через Національну систему електронних платежів (НСЕП), що функціонує при Національному банку України;
- шляхом прямих кореспондентських відносин між комерційними банками;
- через внутрішньобанківську платіжну систему (ВБПС), якщо установи входять до системи одного банку.

Внутрішні платіжні системи можуть також розробляти об'єднання банків (клірингові банки). Ці системи функціонують на основі нормативних документів, розроблених безпосередньо комерційними банками або спільними зусиллями групи банків. Такі клірингові банки (регіональні розрахункові палати) можуть утворюватись при отриманні ліцензії НБУ.

Складовими елементами системи міжбанківських розрахунків є:

- кореспондентські відносини;
- кореспондентські рахунки.

Кореспондентські відносини можуть існувати між різними комерційними банками, між комерційними банками і центральним банком держави, а також центральним банком іншої держави, між центральними банками суверенних держав.

Під кореспондентськими відносинами розуміють договірні відносини, які виникають між двома або декількома кредитними установами з приводу здійснення платежів, розрахунків, надання послуг одній з них за дорученням і за рахунок іншої.

Кореспондентські відносини оформляються кореспондентською угодою, в якій фіксуються строк договору, порядок і умови виконання відповідних банківських операцій, а також режим функціонування кореспондентського рахунка.

Кореспондентський рахунок – це рахунок, на якому відображаються розрахунки, що виконує одна кредитна установа за дорученням і кошти іншої кредитної установи на підставі кореспондентської угоди.

Існують два типи кореспондентських рахунків: «ностро» – кореспондентський рахунок банку, відкритий у банку-кореспонденті, на якому відображаються всі взаємні платежі; «лоро» – рахунок, відкритий банком своєму банку-кореспонденту, на якому відображаються всі операції, що здійснюються за його дорученням. Рахунок “ностро” є активним, а рахунок “лоро” – пасивним. Ці рахунки можуть відкриватись як

на взаємній основі, так і в односторонньому порядку. Рахунок “ностро”, відкритий на балансі одного банку, є рахунком “лоро” на балансі банку-кореспондента.

Основні записи виконуються за рахунком “лоро”.

Операції за рахунком “ностро” здійснюються за методом дзеркальної бухгалтерії. На рахунках “ностро” обліковуються кошти банку, депоновані у іншому українському або зарубіжному банку-кореспонденті. З цих рахунків виконуються платежі на користь клієнтів банків-кореспондентів (фірм, банків і окремих громадян).

На рахунках “лоро” обліковуються грошові кошти, що належать банку, на ім'я якого відкрито цей рахунок. За кредитом рахунків “лоро” відображається надходження грошових коштів на адресу клієнтів, яких обслуговує банк, що є власником цього рахунка. Зарахування грошових коштів на рахунок “лоро” проводиться самостійно з повідомленням банку-кореспондента. За дебетом рахунка “лоро” відображаються платежі на користь банку, в якому відкрито цей рахунок, і його клієнтів. Ця операція здійснюється лише з дозволу банку, в якому відкрито рахунок “лоро”.

Операції за кореспондентським рахунком виконуються банком-кореспондентом у межах кредитового залишку, перевищення якого допускається у випадку надання кредиту овердрафт, якщо такий кредит передбачено в угоді.

Кореспондентський рахунок відкривається комерційному банку в регіональному управлінні НБУ за місцем знаходження банку. Для відкриття рахунка комерційний банк подає такі документи:

- копія банківської ліцензії;
- заява на відкриття рахунка;
- примірник Статуту банку, засвідчений НБУ, із зазначеним реєстраційним номером;
- картка із зразком підписів (керівника банку і головного бухгалтера) й відбитком печатки, засвідчена нотаріально.

Про відкриття рахунка установа НБУ зобов'язана повідомити податкову адміністрацію в триденний строк. Відкриття коррахунка в НБУ є заключним етапом у процедурі реєстрації банку (або його установи).

Для комерційного банку коррахунок має ту ж саму функцію, що й поточний рахунок для підприємства.

Облік міжбанківських розрахунків у системі НСЕП здійснюється за дворівневою системою обліку. Це означає, що облік операцій ведеться одночасно на двох окремих рахунках. Отже, комерційному банку відкривають два рахунки:

- кореспондентський, якій виконує функцію реального статичного рахунка, – в обліково-операційному відділі регіонального управління;
- технічний, що виконує функцію технічного динамічного рахунка, – у регіональній розрахунковій палаті.

На технічному коррахунку відображаються операції по кожному документу. На реальному коррахунку облік ведеться реальними, агрегованими сумами підсумкових обігів за день.

На початку кожного дня операційний відділ регіонального управління НБУ передає в регіональну розрахункову палату інформацію про залишки коштів на реальному коррахунку. Протягом дня всі платіжні документи відображаються на технічному рахунку. Підведені наприкінці операційного дня підсумки за технічним рахунком передаються в операційний відділ НБУ для виконання проводок за реальним коррахунком. Якщо протягом дня крім НСЕП не було інших джерел надходження коштів на коррахунок, то після виконання проводки залишок на технічному рахунку повинен дорівнювати залишку на коррахунку.

Комерційні банки отримують від регіональної розрахункової палати інформацію про стан:

- кореспондентського рахунка на початок кожного банківського дня;
- технічного коррахунка протягом робочого дня.

Це дає змогу комерційному банку в разі потреби проводити розрахунки з урахуванням надходжень на коррахунок протягом дня.

Порядок обслуговування кореспондентського рахунка і режим його функціонування регламентуються угодою, яку підписують керівник регіонального управління НБУ і голова правління комерційного банку. Плата за обслуговування складається з абонентної плати і фактично виконаного обсягу інформаційно-розрахункових послуг. Комерційний банк сплачує послуги щомісячно у певні строки.

Кореспондентський рахунок комерційного банку може бути закритий за рішенням:

- НБУ щодо ліквідації комерційного банку;
- арбітражного суду про ліквідацію комерційного банку або визнання його банкрутом;
- загальних зборів акціонерів (засновників) комерційного банку про реорганізацію або ліквідацію банку.

Сплата за використання кореспондентського рахунка частково стягується як комісійна винагорода; банк-кореспондент вимагає підтримання на рахунку компенсаційного залишку, тобто мінімальної суми грошових коштів. За станом на визначену в угоді дату банки-кореспонденти звіряють розрахунки за рахунками і подають один одному виписки з особистого рахунка комітента.

Учасниками кореспондентських відносин є комітент і комісіонер.

Комітентом іменується одна із сторін за кореспондентською угодою, за дорученням і кошти якої здійснюються зазначені в угоді операції.

Комісіонером в угоді розуміють сторону, яка виконує за дорученням і кошти комітента зазначені в угоді операції.

4.2 Організація й облік операцій за міжбанківськими розрахунками, які здійснюються через НСЕП при НБУ

Національна системи електронних платежів — це державна платіжна автоматизована комп'ютерна система, за допомогою якої виконуються розрахунки між банківськими установами, розташованими на території України. Її побудовано на безпаперовому принципі передачі електронних повідомлень засобами електронної пошти НБУ. Цю систему було розроблено і запроваджено в дію НБУ у 1994 р. Участь комерційних банків України в НСЕП є обов'язковою.

Основні переваги Національної електронної системи платежів:

а) прискорення розрахунків у господарському обігу України (розрахункові документи, прийняті банком від клієнтів протягом операційного робочого дня, мають бути відображені за його кореспондентським рахунком у той самий день; за затримку виконання платежів банк сплачує штрафні санкції; система забезпечує проходження операцій за один день, тобто в режимі реального часу);

б) гарантованість платежу (платежі, що виконуються через НСЕП, є гарантованими для отримувача і не можуть бути повернені);

в) прозорість системи розрахунків (розрахунки між банками здійснюються під контролем НБУ, тому наявність “приватного” інтересу є неможливою; ця система виключає умисну затримку платежів комерційними банками з метою отримання додаткових банківських ресурсів).

Організацію проведення розрахунків покладено на Центральну розрахункову палату (ЦРП) при НБУ. Для оперативного здійснення платежів при регіональних управліннях НБУ створено регіональні розрахункові палати, які є структурними підрозділами ЦРП.

Комерційний банк є учасником НСЕП після підписання угоди з регіональним управлінням НБУ про відкриття кореспондентського рахунка (рисунк 4.1). Установам комерційного банку за його згодою можуть відкриватись субкореспондентські рахунки.

Розрахунки через Національну електронну платіжну систему здійснюються автоматично, без застосування паперових документів, шляхом використання електронних розрахункових документів.

У бухгалтерському обліку банку для відображення операцій, що здійснюються через НСЕП НБУ, використовуються рахунки 1-го класу «Казначейські й міжбанківські операції», розділів 12 «Кошти в Національному банку України» і 13 «Кошти Національного банку України», а саме:

1. Рахунок № 1200 (активний) «Кореспондентський рахунок банку в Національному банку України», який призначено для обліку коштів на кореспондентському рахунку банку, відкритому в НБУ. За дебетом рахунка проводяться суми коштів, які надходять на користь комерційного банку і

його клієнтів, за кредитом рахунка – суми коштів, які списуються НБУ за дорученням банку-власника рахунка за власними операціями, операціями його клієнтів, а також суми коштів, що підлягають примусовому стягненню відповідно до законодавства України та у випадках, передбачених у договорі між НБУ і банком.

2. Рахунок № 1300 (пасивний) «Кореспондентський рахунок НБУ в банку», який призначено для обліку коштів НБУ на кореспондентському рахунку в банку. За кредитом рахунка проводяться суми, що надходять на користь Національного банку України і його клієнтів, за дебетом рахунка – суми, що списуються банком згідно з дорученням НБУ за його власними операціями і операціями його клієнтів.

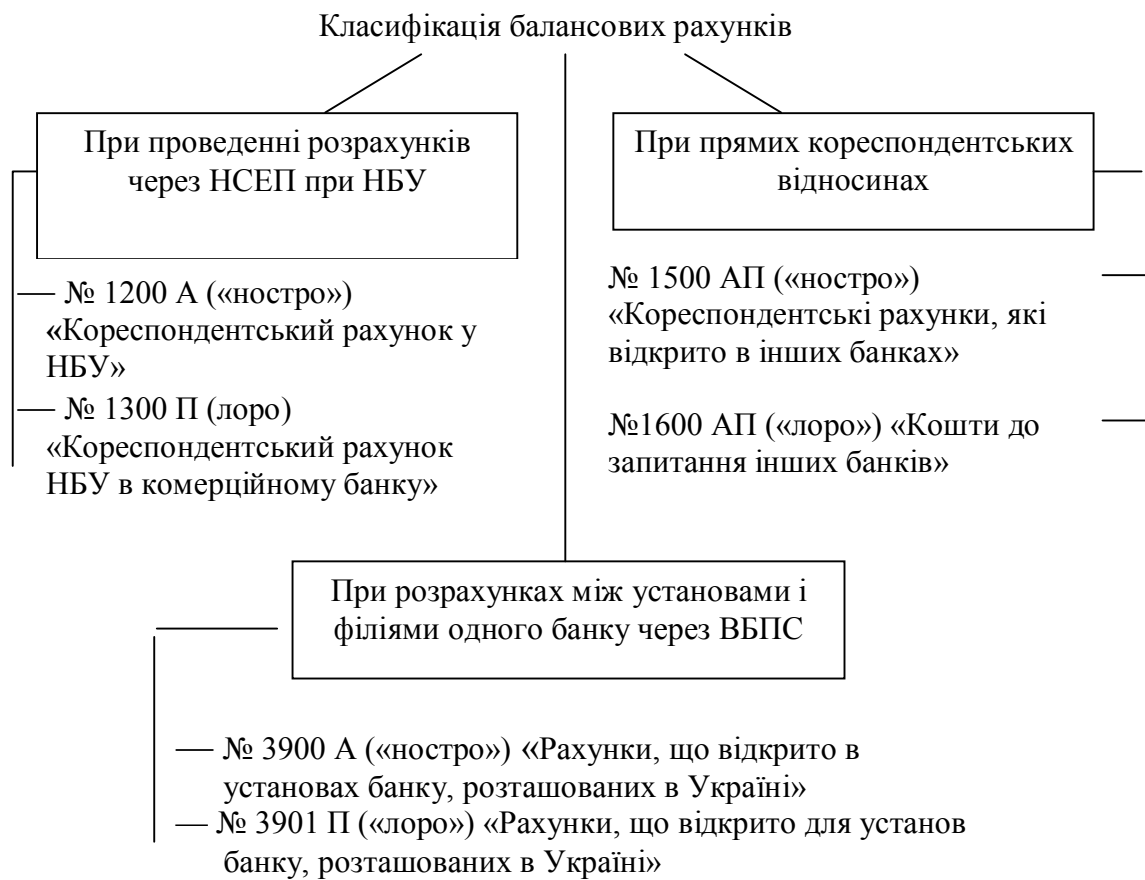

Рисунок 4.1 – Класифікація балансових рахунків

Перерахування банком коштів з поточного рахунка клієнта в інший банк через НСЕП НБУ супроводжується такою проводкою:

- Дт 2600 «Кошти на вимогу суб'єктів господарювання» або 2620 «Кошти на вимогу фізичних осіб»;
- Кт 1200 «Кореспондентський рахунок банку в НБУ».

При зарахуванні банком коштів, що надійшли на користь клієнта з іншого банку через НСЕП НБУ, виконується така проводка:

- Дт 1200 «Кореспондентський рахунок банку в НБУ»;

– Кт 2600 «Кошти на вимогу суб'єктів господарювання» або 2620 «Кошти на вимогу фізичних осіб».

На кошти, які знаходяться на кореспондентському рахунку банку в НБУ, нараховуються відсотки, що супроводжується такою проводкою:

– Дт 1208 «Нараховані доходи за коштами на вимогу в НБУ»;

– Кт 6000 «Процентні доходи за коштами на вимогу, які розміщено в НБУ».

При отриманні нарахованих процентів виконується така проводка:

– Дт 1200 «Кореспондентський рахунок банку в НБУ»;

– Кт 1208 «Нараховані доходи за коштами на вимогу в НБУ».

За інформаційно-розрахункове обслуговування у системі електронних платежів банки сплачують комісійну винагороду, яка відображається в бухгалтерському обліку за принципом нарахування і визнається щомісяця протягом усього строку дії угоди про касовоє обслуговування.

4.3 Касове обслуговування установ комерційних банків і облік цих операцій

Касове обслуговування комерційних банків та їхніх установ здійснюють регіональні управління НБУ або комерційні банки згідно з укладеними угодами.

Кожна установа комерційного банку при виникненні потреби підкріплення операційної каси подає заявку до регіонального управління НБУ. Регіональне управління уточнює суму і строки підкріплення, установу банку, з якого буде здійснюватись підкріплення, а також спосіб доставки готівки. Лише після узгодження всіх цих моментів управління НБУ відправляє електронною поштою письмове повідомлення банку-одержувачу і банку-відправнику готівки.

Підкріплення операційної каси установи комерційного банку здійснюється з обігової каси регіонального управління НБУ за грошовим чеком з одночасним списанням відповідної суми з коррахунка. У разі доставки підкріплень через інкасаторів НБУ комерційний банк надсилає в регіональне управління НБУ платіжне доручення для сплати готівки з коррахунка.

Для обліку операцій з касового обслуговування комерційних банків використовуються *рахунки для обліку транзитних обігів*. Наявність цих рахунків пов'язана з виконанням операцій при безпосередній кореспонденції із рахунками каси: група 181 «Дебіторська заборгованість за операціями з банками», рахунок 1811 А «Дебіторська заборгованість за операціями з готівкою»; група 191 «Кредиторська заборгованість за операціями з банками», рахунок 1911 П «Кредиторська заборгованість за операціями з готівкою».

При обліку цих операцій виконують проводки, наведені в таблиці 4.1.

Таблиця 4.1 – Облік операцій з отримання банком готівки для підкріплення операційної каси

Зміст операції	Дебет рахунка	Кредит рахунка
Отримання комерційним банком дозволу на підкріплення операційної каси з обігової каси НБУ	№1811	№ 1200
Отримання готівки операційною касою установи комерційного банку	№ 1001	№1811

За погодженням із регіональним управлінням НБУ підкріплення операційної каси установи комерційного банку може здійснюватись за рахунок іншого комерційного банку, якщо у нього є надлишок готівки. Видача готівки банку-одержувачу установою банку, що передає гроші, виконується за видатковим касовим ордером, довіреністю або грошовим чеком (таблиця 4.2).

Таблиця 4.2 – Облік операцій з купівлі банком готівки для підкріплення операційної каси в іншому банку

Зміст операції	Дебет рахунка	Кредит рахунка
У банку, який купує готівку: списання відповідної суми з коррахунка банку-одержувача	№1811	№ 1200
Надходження грошей в операційну касу банку-одержувача	№ 1001	№1811
У банку, який продає готівку: зарахування суми у розмірі проданої готівки на коррахунок банку-продавця	№ 1200	№1911
Видача грошей з каси	№1911	№ 1001

Передача готівки банку-покупцю здійснюється після списання відповідної суми з його коррахунка і зарахування її на коррахунок банку, який продає готівку.

Крім операцій з підкріплення операційної каси комерційні банки виконують також операції зі здачі надлишків готівки або зношених грошей.

Установи банків, що мають надлишок готівки, а також зношені гроші, здають їх до обігів каси регіональних управлінь НБУ за оголошенням на внесення готівки або через інкасаторів НБУ із зарахуванням цих сум на коррахунок відповідної установи банку (таблиця 4.3).

Таблиця 4.3 – Облік операцій зі здачі надлишків готівки банком у НБУ

Зміст операції	Дебет рахунка	Кредит рахунка
Відправлення надлишків готівки комерційним банком у НБУ	Банкноти і монети в дорозі № 1007	Банкноти і монети в касі банку № 1001
Одержання повідомлення регіонального управління НБУ комерційним банком	№ 1200	№ 1007

4.4 Облік міжбанківських розрахунків, які здійснюються за прямими кореспондентськими угодами

Під прямими кореспондентськими угодами розуміють договірні відносини між комерційними банками, метою яких є прискорення платежів і розрахунків. Платежі й розрахунки здійснює один банк за дорученням іншого.

За своїм економічним змістом операції, що проводяться за прямими кореспондентськими рахунками між установами банків у межах України та між установами банків, які розташовано на території України, та зарубіжними банками, мають однаковий характер (рисунок 4.2). Однак існує різний порядок їх регулювання з боку Національного банку України і органів державного управління.

Виходячи з мультивалютного принципу роботи бухгалтерських рахунків, однакові за змістом операції незалежно від того, чи виконуються вони в іноземній валюті, чи в гривнях, відображаються за однією групою рахунків. Коррахунки “лоро” і “ностро” можуть відкриватися як в іноземній, так і в національній валютах.

Прямі коррахунки між банками в межах України можуть бути відкриті лише з дозволу Національного банку. Ці рахунки використовуються для проведення банківських операцій, що мають постійний характер, наприклад:

- при здійсненні операцій, пов'язаних з купівлею і продажем валютних коштів на Міжбанківській валютній біржі (МВБ);
- при розрахунках між клієнтами банків.

Для відкриття рахунка банк-кореспондент подає такі документи:

- 1) дозвіл регіонального управління НБУ на запровадження прямих кореспондентських відносин;
- 2) заява на відкриття рахунка;
- 3) нотаріально завірені копії Статуту і банківської ліцензії;
- 4) картка зі зразками підписів і відбитком печатки;
- 5) баланс і довідка про дотримання економічних нормативів на перше число звітного місяця.

Банки-кореспонденти зобов'язані щомісяця перевіряти правильність відображення операцій за коррахунками. Завдання перевірки – звіряння

залишку кореспондентського рахунка, яке має бути оформлено відповідним актом не пізніше п'ятого числа наступного за звітним місяця.

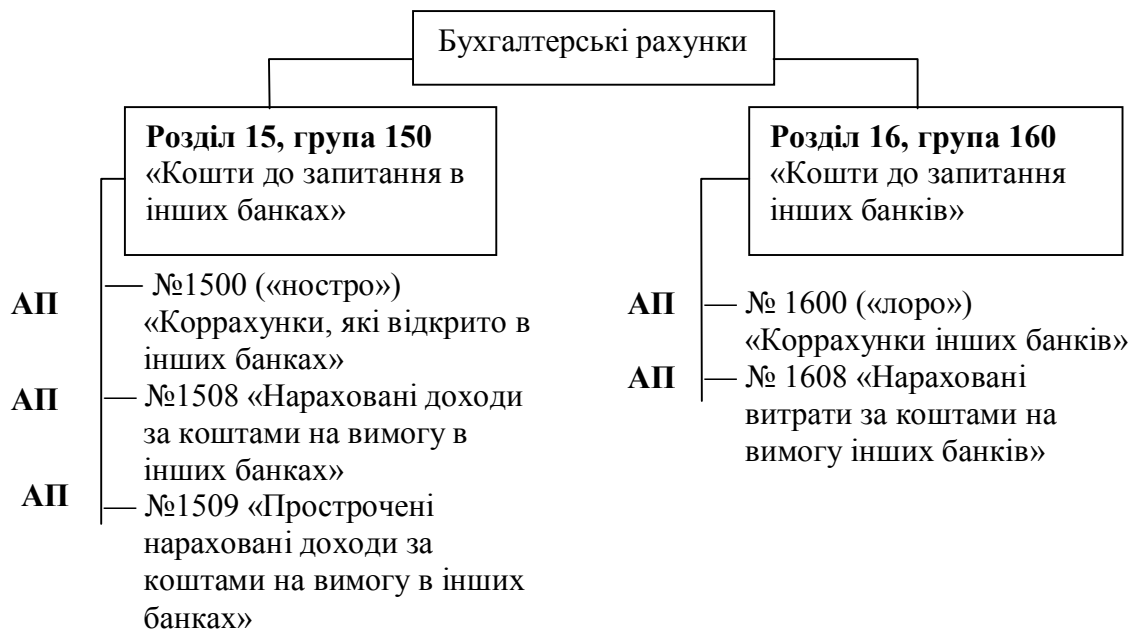

Рисунок 4.2 – Схема бухгалтерських рахунків для відображення операцій за прямими кореспондентськими угодами

За наявності ліцензії НБУ на підставі перелічених вище документів банку-кореспондента резиденту також може бути відкрито коррахунок в іноземній валюті.

Для запровадження комерційним банком кореспондентських відносин із зарубіжними банками потрібна ліцензія Національного банку України на виконання валютних операцій, зокрема на відкриття кореспондентських рахунків.

Нижче відображено операції за коррахунками “лоро” і “ностро” (таблиця 4.4).

Для відкриття коррахунка зарубіжний банк-кореспондент повинен надати:

- 1) установчі й статутні документи;
- 2) копію банківської ліцензії, завірену нотаріально;
- 3) річний фінансовий звіт, підтверджений аудиторською фірмою;
- 4) баланс на останню дату (на перше число місяця);
- 5) альбоми підписів, коди, шифри;
- 6) заяву про відкриття рахунка;
- 7) перелік банків-кореспондентів.

У комерційному банку з метою зменшення ризиків може запроваджуватись максимальна сума залишку за коррахунком.

Таблиця 4.4 – Проводки за операціями за коррахунками “лоро” і “ностро”

№ п/п	Зміст операції	Дебет рахунка	Кредит рахунка
1	За дорученням зарубіжного банку з його рахунка перераховуються “лоро” грошові кошти укр. фірмі	№1600	№ 2600
2	а) списано з рахунка АТ “ Інна” в оплату за імпорتنі поставки; бенефіціар обслуговується банком, в якому відкрито “ностро”; б) при отриманні виписки з банку-кореспондента	№ 2600 № 1919	№ 1919 «Інша кредиторська заборгованість за операціями з банками» № 1500
3	З коррахунка “лоро” списано відсотки і комісійну винагороду за надані послуги	№ 1600 № 3800 «Позиція банку щодо іноземної валюти та банківських металів»	№ 3801 «Еквівалент позиції банку щодо іноземної валюти» № 6114 «Комісійні доходи за операціями на валютному ринку та ринку банківських металів для клієнтів»
4	За дорученням банку-кореспондента перераховано з його рахунка “лоро” в покриття в повній сумі акредитиву	№ 1600	№ 2602 «Кошти в розрахунках суб'єктів господарювання»
5	За повідомленням банку-кореспондента зараховано платіж ТОВ “Темп” за експортну поставку	№ 1500	№ 2600
6	За дорученням банку з його рахунка “ностро” кошти розміщено в депозит	№ 1512 «Інші короткострокові депозити»	№ 1500

За коррахунками виконуються такі операції:

- розрахунки за експортно-імпортними операціями за дорученням клієнтів, а також платежі неторгового характеру, якщо вони не суперечать чинному законодавству;
- міжбанківські операції — купівля і продаж валюти, торгівля на грошовому ринку (надання один одному грошових коштів на певний термін), залучення і розміщення депозитів, купівля цінних паперів та ін.;
- облік витрат і отримання доходів, пов'язаних з обслуговуванням коррахунків.

За особовими рахунками, відкритими зарубіжним банкам, додатково ведеться оперативний облік (позасистемний). Для цього використовуються спеціальні картки у валюті рахунка.

Внутрішньобанківська міжфілійна система

Міжбанківські розрахунки, які здійснюються через ВМПС, відображаються в обліку за рахунками 3-го класу «Операції з цінними

паперами та інші активи і зобов'язання», групи 39 «Розрахунки між філіями банку»:

1. Рахунок № 3900 (активно-пасивний) «Рахунки філій, що відкрито в банку», який відкривається на балансі філії. Його призначено для обліку сум за розрахунками в національній та іноземній валютах між філіями банку. За дебетом рахунка проводяться суми, що надходять на користь філії банку і клієнтів, за кредитом рахунка – суми, що списуються згідно з дорученням філії банку за її власними операціями і операціями клієнтів.

2. Рахунок № 3901 (активно-пасивний) «Рахунки, що відкрито для філій банку», який відкривається на балансі банку. Його призначено для обліку сум за розрахунками в національній та іноземній валютах між філіями банку. За кредитом рахунка проводяться суми, що надходять на користь філії банку і клієнтів, за дебетом рахунка – суми, що списуються згідно з дорученням філії банку за її власними операціями й операціями клієнтів. Розрахункові операції, що здійснюються через ВМПС, відображаються в обліку філії банку такими бухгалтерськими записами:

1. Списання філією банку коштів за дорученням клієнтів з їхніх рахунків і перерахування в інший банк або філію:

- Дт 2600 «Кошти на вимогу суб'єктів господарювання» або 2620 «Кошти на вимогу фізичних осіб»;

- Кт 3900 «Рахунки філій, що відкрито в банку».

2. Надходження коштів на користь клієнтів філії:

- Дт 3900 «Рахунки філій, що відкрито в банку»;

- Кт 2600 «Кошти на вимогу суб'єктів господарювання» або 2620 «Кошти на вимогу фізичних осіб».

5 ОБЛІК КАСОВИХ ОПЕРАЦІЙ

5.1 Організація касової роботи

Організація касової роботи комерційних банків регламентується НБУ за його Інструкцією про ведення касових операцій банками в Україні № 174 від 01.06.2011.

Усі підприємства, організації та установи, які одержують готівку за реалізовану продукцію, товари, послуги і за іншими платежами, зобов'язані здавати її в касу банку для зарахування і зберігання на відкритих їм розрахункових або поточних рахунках. Водночас підприємства, організації та установи можуть мати в своїх касах готівку в межах лімітів, визначених банками, за погодженням з керівниками підприємств. У разі необхідності ліміти залишків кас переглядаються. Усі підприємства, організації та установи одержують від банків готівку на виплату заробітної плати, пенсій, допомог, на відрядження, господарські й інші витрати. В касі банку зберігається не тільки грошова готівка, але й цінні папери, бланки суворої звітності.

Клієнтів банку обслуговує операційна каса. До її складу можуть входити прибутково-видаткові каси, прибуткові каси, видаткові каси, каси для розмінювання грошей, вечірні каси банків на підприємствах і організаціях. Кількість операційних кас залежить від обсягу і характеру діяльності установи банку. Кабіни кожної каси розміщено таким чином, щоби можна було візуально стежити за роботою касирів. Відводиться спеціальне приміщення-сховище для зберігання готівки грошей і цінностей.

Матеріально відповідальними особами за зберігання грошей і цінностей є керівник банку, головний бухгалтер і завідувач каси (старший касир).

З кожним працівником каси укладається угода про повну матеріальну відповідальність. Касири операційних кас повинні мати зразки підписів керівників банку і бухгалтерських працівників, уповноважених підписувати прибуткові й видаткові касові документи, а бухгалтери – зразки підписів касирів.

Згідно з МСБО 7 «Звіт про рух грошових коштів» до грошових коштів належать готівка в касі та депозити до запитання. Нормативно-правові акти НБУ визначають грошові кошти банку як готівкові кошти в касі й міжбанківські депозити до запитання.

До грошових коштів банків належать:

- банкноти і монети в національній та іноземній валютах у касі банку, обмінних пунктах, банкоматах, а також дорожні чеки;
- кошти на кореспондентському рахунку в НБУ;
- кошти на кореспондентських рахунках в інших банках.

Окрім грошових коштів існують еквіваленти грошових коштів, які трактуються МСБО 7 і нормативно-правовими актами НБУ як короткострокові високоліквідні інвестиції, які вільно конвертуються у суми грошових коштів і яким притаманний незначний ризик зміни вартості.

Виходячи із визначення еквівалентів грошових коштів, наведеного в МСБО 7, до складу еквівалентів грошових коштів банків України можна віднести:

- строкові депозити в НБУ зі строком погашення до трьох місяців;
- строкові депозити в інших банках зі строком погашення до трьох місяців;
- кредити, надані іншим банкам, зі строком погашення до трьох місяців;
- кошти, надані іншим банкам за операціями «зворотного репо», зі строком погашення до трьох місяців;
- інші короткострокові високоліквідні інвестиції, які вільно конвертуються у грошові кошти і яким притаманний незначний ризик зміни вартості.

Методика бухгалтерського обліку грошових коштів та їх відображення у фінансовій звітності банками України регламентується *нормативно-правовими актами*:

1. Інструкцією з бухгалтерського обліку операцій з готівковими коштами та банківськими металами в банках України, затвердженою Постановою Правління НБУ № 495 від 20.10.2004.

2. Правилами бухгалтерського обліку операцій з використанням платіжних карток у банках України, затвердженими Постановою Правління НБУ № 123 від 8.04.2005.

3. Інструкцією про порядок складання й оприлюднення фінансової звітності банків України, затвердженою Постановою Правління НБУ № 373 від 24.10.2011.

Відображення в бухгалтерському обліку банків еквівалентів грошових коштів регулюється Інструкцією з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України, затвердженою Постановою Правління НБУ № 481 від 27.12.2007.

Види банківських операцій з готівковими коштами

Операції комерційних банків з готівковими коштами в національній та іноземній валютах належать до касових операцій, основними видами яких є:

1) приймання готівки в національній та іноземній валютах від клієнтів для зарахування на власні рахунки й рахунки інших юридичних і фізичних осіб або на відповідний рахунок банку;

2) видача готівки в національній та іноземній валютах клієнтам безпосередньо з їхніх рахунків через касу банку або із застосуванням платіжних карток через касу або банкомат;

3) приймання від фізичних та юридичних осіб готівки в національній та іноземній валютах для переказу і виплата отримувачу суми переказу в готівковій формі;

4) вилучення з обігу сумнівних банкнот (монет) і відсилання їх на дослідження;

5) обмін клієнтам не придатних до обігу банкнот (монет) національної валюти на придатні;

6) інкасація готівки.

5.2 Облік і документообіг за операціями кас з приймання готівки

Приймання готівки в касу банку здійснюється на основі прибуткових документів, які виписують в одному або двох примірниках:

а) від підприємств, об'єднань, організацій, установ у сплату будь-яких платежів – за *об'явами на внесення готівки з видачею квитанції*, а від громадян – за *об'явами або прибутковими ордерами*;

б) внески для зарахування на поточні рахунки різноманітних фондів – за *об'явами на внесення готівки*;

в) платежі від населення – за *повідомленнями з видачею квитанції*;

г) усі інші надходження грошей, у тому числі й від працівників банку, – за *прибутковими касовими ордерами* з видачею підписаних касиром їхніх копій з відбитком його печатки.

Одержавши прибуткові документи, касир зобов'язаний:

– перевірити наявність і тотожність підписів операційних працівників зразкам, що є у нього;

– звірити відповідність сум, написаних у документі цифрами і літерами;

– викликати особу, яка вносить гроші, і прийняти їх поаркушним перерахуванням.

Якщо клієнт здає гроші до каси банку за кількома прибутковими документами для зарахування на різні рахунки, то касир приймає гроші за кожним документом окремо.

При отриманні готівки на столі касира не має бути ніяких інших грошей, крім тих, що приймаються від особи.

Після одержання грошей касир звіряє суму, зазначену в прибутковому документі, із сумою, фактично виявленою при підрахуванні. При відповідності сум касир підписує об'яву, квитанцію і ордер до неї, ставить на квитанції печатку і видає її особі, яка внесла гроші.

Ордер до об'яви касир надсилає відповідальному працівнику, який веде *касовий журнал*, а об'яву залишає собі.

Касири ведуть щоденні записи прийнятих і зданих грошових сум у *Книзі обліку прийнятих і виданих грошей (цінностей)*.

Наприкінці операційного дня на підставі прийнятих документів касир складає *Довідку касира прибуткової каси* про суму прийнятих грошей і кількість документів, які надійшли до каси, і звіряє суму за довідкою із сумою прийнятих ним грошей. Касир підписує довідку після звіряння зазначених у ній касових обігів із записами в касових журналах операційних працівників.

Отримані протягом операційного дня гроші касир формує у певному порядку і разом з прибутковими документами й довідкою касира прибуткової каси здає завідувачу каси під розписку в *Книзі обліку прийнятих і виданих грошей (цінностей)*.

Завідувач каси звіряє суму прийнятих грошей і кількість прибуткових документів з довідкою касира, після чого підписує довідку.

Гроші, що надійшли в прибуткові каси, можуть передаватися завідувачу протягом операційного дня декілька разів. Уся готівка, яка надійшла до закінчення операційного дня, має бути оприбуткована в касу і зарахована на відповідні рахунки балансу банку того ж робочого дня.

5.3 Облік операцій видаткових кас

Гроші з кас установ банку видаються:

а) підприємствам, організаціям, установам – виключно за *грошовими чеками* затвердженої форми;

б) індивідуальним позичальникам, які одержують позики в банку, вкладникам і пенсіонерам, працівникам банку у підзвіт на відрядження і господарські витрати тощо – за *видатковими касовими ордерами* і видатковими ордерами, форму яких затверджує НБУ.

Для здійснення видаткових операцій завідувач каси видає у підзвіт касирам необхідну суму. Касир розписується про це в *Книзі обліку прийнятих і виданих грошей (цінностей)*. Завідувач каси зобов'язаний перевірити наявність грошей, що залишилися в обіговій (операційній) касі, і переконатися, що залишок з урахуванням виданих сум відповідає даним *Книги обліку готівки обігової (операційної) каси та інших цінностей банку* за рахунками груп № 100 “Банкноти та монети” і № 101 “Дорожні чеки” (у касі банку).

Представники підприємств подають операційним працівникам грошові чеки та інші документи на одержання готівки. Операційний працівник після їх перевірки видає особі, яка одержує гроші, для пред'явлення в касу *контрольну марку від грошового чека* або *відривний талон від видаткового касового ордеру*.

Одержавши видатковий документ, касир зобов'язаний:

- перевірити підписи посадових осіб банку та їх тотожність зразкам;
- порівняти суму, проставлену цифрами, і суму, зазначену прописом;
- перевірити наявність розписки про одержання грошей на документі;
- перевірити наявність паспортних даних або іншого документа, що засвідчує особу, яка одержує гроші;
- викликати одержувача грошей за номером видаткового документа і запитати про суму грошей, що отримується;
- звірити номер контрольної марки або відривного талона з номером на видатковому документі й наклеїти контрольну марку або талон відповідно до чека або ордеру;
- підготувати суму грошей, видати її одержувачу і підписати видатковий документ.

Під час видачі клієнтам грошей касирам забороняється обмінювати гроші одного номіналу на інший за вимогою одержувача.

Наприкінці операційного дня касир видаткової каси виконує такі операції:

- звіряє суми прийнятих у підзвіт грошей, видаткових документів і перевіряє залишок грошей;
- складає звітну *довідку* і підписує її;
- наведені в довідці касові обіги звіряє із записами в *касових журналах операційних працівників*.

Касир розписується в *касовому журналі*, а операційні працівники – у *довідці*.

Залишок грошей і видаткові касові документи разом із звітною довідкою касир здає під розписку в *Книзі обліку прийнятих і виданих грошей (цінностей)* завідувачу каси, який, перевібивши довідку, підписує її і підшиває до документів дня.

5.4 Інкасація грошової виручки

Інкасацію здійснюють на підприємствах, в організаціях, установах інкасатори-збирачі банків на основі *доручень на інкасацію грошей, посвідчення особи і спеціального посвідчення на автомашину*. Механізм інкасації полягає в обміні сумок з грошовою виручкою на порожні й випишуванні підприємствами (організаціями), що здають гроші, до кожної сумки *супровідної відомості* у трьох примірниках. При цьому інкасатор-збирач не перераховує готівку грошей, а лише перевіряє кількість сумок, загальну суму виторгу за записами в накладній, наявність копій супровідної відомості на кожну сумку, яку він приймає, і розписується в тій, що залишається на підприємстві.

Доставлені в банк сумки з готівкою інкасатор здає бухгалтеру-контролеру, який перевіряє відповідність записів у супровідних відомостях, реєструє сумки (мішки), що підлягають прийманню від інкасаторів, у *Журналі обліку прийнятих сумок і мішків з готівкою і порожніх сумок* у двох примірниках і в міру їх реєстрації передає накладні (супровідні відомості) касирові.

Про загальну кількість прийнятих за всіма маршрутами сумок (мішків) з готівкою і порожніх сумок бухгалтер складає *Довідку про прийняті вечірньою касою сумки (мішки) з готівкою і порожні сумки*, яка разом з першими примірниками журналів обліку прийнятих сумок і мішків з готівкою та порожніх сумок зберігається в окремій папці.

Наступного дня зранку касир і бухгалтер-контролер вечірньої каси здають сумки (мішки) з проінкасованою грошовою виручкою і супровідними документами завідувачу операційної каси для звіряння документів і попереднього зарахування виручки на розрахунковий рахунок підприємства, а останній – касирам для перерахування і в бухгалтерію банку для зарахування вже уточненої суми грошей на рахунок підприємства (організації). Супровідні відомості додаються до касових документів дня.

У бухгалтерії банку операції з інкасації готівки відображають на таких балансових рахунках:

1. Надходження готівки грошей до її перерахування:

– *Дт рахунка № 1005 “Банкноти та монети, інкасовані до перерахування”;*

– *Кт рахунків розділу № 26 “Кошти клієнтів банку”.*

2. Зарахування готівки, якщо не виявлено відхилень фактичної готівки від документальної:

– Дт рахунка № 1001 “Банкноти та монети в касі банку”;

– Кт рахунка № 1005 “Банкноти та монети, інкасовані до перерахування”.

3. У випадку нестачі, виявленої при перерахуванні (фактична готівка – 2200 грн, за супровідними відомостями і оприбутковано попередньо в касу – 2300 грн, нестача – 100 грн):

а) попереднє зарахування за документами без перерахування:

– Дт рахунка № 1005 “Банкноти та монети, інкасовані до перерахування” – 2300 грн;

– Кт рахунків розділу № 26 “Кошти клієнтів банку” – 2300 грн;

б) на виявлену нестачу зменшується попередньо відображена сума інкасованої грошової готівки і зараховується на розрахунковий рахунок підприємства:

– Дт рахунків розділу № 26 “Кошти до запитання клієнтів банку” (розрахункові рахунки підприємств) – 100 грн;

– Кт рахунка № 1005 “Банкноти та монети, інкасовані до перерахування” – 100 грн;

в) після перерахування готівки її фактична сума зараховується в касу банку:

– Дт рахунка № 1001 “Банкноти та монети в касі банку” – 2200 грн;

– Кт рахунка № 1005 “Банкноти та монети, інкасовані до перерахування” – 2200 грн.

4. У випадках, якщо виявлено надлишок готівки (сума за супровідними відомостями — 5000 грн, фактична — 5300 грн, надлишок — 300 грн):

а) попереднє (до перерахунку), зарахування готівки на розрахунковий рахунок підприємства:

– Дт рахунка № 1005 “Банкноти та монети, інкасовані до перерахування” – 5000 грн;

– Кт рахунків розділу № 26 “Кошти до запитання клієнтів банку” (розрахункові рахунки підприємств) – 5000 грн;

б) після перерахування додатково зараховується сума виявленого надлишку готівки:

– Дт рахунка № 1005 “Банкноти та монети, інкасовані до перерахування” – 300 грн;

– Кт рахунків розділу № 26 “Кошти до запитання клієнтів банку” (розрахункові рахунки клієнтів) – 300 грн;

в) на фактичну суму готівка оприбутковується в касу:

– Дт рахунка № 1001 “Банкноти та монети в касі банку” – 5300 грн;

– Кт рахунка № 1005 “Банкноти та монети, інкасовані до перерахування” – 5300 грн.

5.5 Зберігання й облік цінностей і документів у грошових сховищах. Ревізія цінностей

Готівка обігової (операційної) каси та інші цінності мають зберігатися в грошових сховищах – спеціально обладнаних охоронною сигналізацією коморах, а в них – у вогнетривких сейфах під відповідальність керівника, головного бухгалтера і завідувача каси банку.

Ключі від грошових сховищ повинні знаходитися: перший ключ – у завідувача каси; другий – у керівника банку; третій – у головного бухгалтера.

Усі бланки суворої звітності (чекові й вкладні книжки, трудові й вкладені в них квитанційні книжки, акції, облігації, сертифікати, векселі тощо) обліковуються на відповідних забалансових рахунках як у книжках, так і в окремих аркушах.

Бланки суворої звітності, що знаходяться в грошовому сховищі, обліковуються за їхніми видами у Книзі обліку залишків бланків суворої звітності.

Видача цінностей із грошових сховищ здійснюється під розписку в *Книзі обліку видачі з комори та інших грошових сховищ грошових білетів та інших цінностей для оброблення, контрольного перерахування, ревізії та повернення у сховище*, записи в якій робляться за видами цінностей, а грошових білетів з резервних фондів крім того— за номіналом.

Прийняті грошові білети, монети й інші цінності в грошових сховищах обліковуються у *Книзі обліку готівки обігової (операційної) каси й інших цінностей* і *Книзі обліку грошей у резервних фондах*. Ці книги заповнює завідувач каси.

Ревізія грошових білетів, монет та інших цінностей, які знаходяться в грошових сховищах і касах установ банків, а також перевірка стану їх зберігання виконуються: не менше одного разу на півріччя; станом на 1 січня; при зміні керівника, головного бухгалтера або завідувача каси; при зміні службових осіб, що відповідають за збереження цінностей; валютних цінностей — щомісяця; в усіх інших випадках — за розпорядженням загальних зборів акціонерів, Національного банку України тощо.

Під час ревізії, яку проводять раптово, перевіряють всі цінності. Вона не має впливати на проведення операцій установ банку. Грошові білети, монети та інші цінності перераховують повністю; контрольне перерахування цінностей здійснює особисто керівник ревізії.

Після перерахування грошових білетів, монет та інших цінностей, які знаходяться в грошових сховищах, ревізори *звіряють виявлені цінності з даними книг обліку готівки обігової (операційної) каси й інших цінностей, обліку грошей у фондах та наявності іноземної валюти та платіжних*

документів у іноземній валюті, щоденного балансу, аналітичного обліку і перевіряють, чи всі вилучені для ревізії цінності повернено до грошового сховища.

Суми розписок та інших документів, не проведених через бухгалтерський облік, у виправданні залишку каси не приймаються і вважаються нестачею у касира. Виявлені надлишки каси оприбутковуються й поверненню не підлягають.

Про проведену ревізію цінностей складається акт за підписами всіх працівників, які брали участь у ревізії, і службових осіб, що відповідають за збереження цінностей.

У бухгалтерському обліку операції, пов'язані з ревізією, відображаються такими проводками:

1. Оприбуткування надлишків:

– Дт рахунка № 1001 “Банкноти та монети в касі банку”;

– Кт рахунка № 6499 “Інші доходи”.

2. Списання нестач у видаток по касі на особовий рахунок працівника (касира), у якого виявлено нестачу, до її погашення:

– Дт рахунка № 3552 “Нестачі та інші нарахування на працівників банку”;

– Кт рахунка № 1001 “Банкноти та монети в касі банку”.

5.6 Синтетичний облік касових операцій банку

Облік прибутково-видаткових касових операцій ведеться на бухгалтерських рахунках груп № 100 “Банкноти та монети” і № 101 «Дорожні чеки» (таблиця 5.1).

При здійсненні касових операцій банкам слід додержуватися таких правил:

- документообіг за прибутковими касовими операціями необхідно організовувати так, щоби видача квитанцій клієнтам і зарахування сум на їхні поточні рахунки проводилися лише після фактичного надходження грошей до каси;

- якщо приймаються гроші від працівників банку для занесення їх на рахунки внутрішньобанківського обліку, то прибутковий касовий ордер слід виписувати в двох примірниках, один із яких є квитанцією;

- касові видаткові операції, що виконують відповідальні виконавці, має контролювати централізовано контролер, який веде касовий журнал з видатків каси;

- для перевірки достовірності підписів відповідальних виконавців банку на всіх розрахунково-платіжних документах, що приймаються до виконання, відповідні працівники (наприклад, касири) повинні мати зразки їхніх підписів;

- будь-які виправлення реквізитів у прибутково-видаткових грошових касових документах є недопустимими.

Таблиця 5.1 – Облік прибутково-видаткових касових операцій

З кредиту рахунків	Дебет рахунка №100	Кредит рахунка №100	У дебет рахунків
№ 25, 26	Внесено готівку клієнтами	Видано готівку клієнтам	№ 25, 26
№ 120	Одержано кошти з коррахунка на поповнення каси	Видано у підзвіт готівку працівникам банку	№ 3550, 3551
№ 3550, 3551	Повернено невикористані підзвітні суми	Виплачено заробітну плату	№ 3652
№ 220, 221	Погашено позичку готівкою	Видано матеріальну допомогу працівнику банку	№ 7403
№ 262	Здійснено вклади громадянами на депозит	Здано готівку на коррахунок	№ 120
№ 500	Внесено засновниками кошти до статутного фонду	Оплачено одержані послуги, роботи	№ 740, 742, 743
№ 6499	Оприбутковано надлишки каси за результатами ревізії	Видано позичку клієнту – фізичній особі	№ 220, 221
№ 1003	Оприбутковано готівку з обмінного пункту	Повернено вклад (депозит)	№ 262
		Видано готівку обмінному пункту	№ 1003
		Списано нестачу у каси за результатами ревізії	№ 3552

6 ПЛАТІЖНІ РАХУНКИ Й ОБЛІК РОЗРАХУНКОВИХ ОПЕРАЦІЙ

6.1 Характеристика платіжних розрахунків клієнтів банку

Грошовий обіг — це сукупність платежів (розрахунків), які здійснюються безготівковими перерахунками або готівкою. Грошовий обіг за структурою поділяють на готівковий і безготівковий.

Готівковий обіг включає платежі, які здійснюються готівкою, і переважно пов'язаний з доходами і витратами населення. Існують певні обмеження щодо застосування розрахунків готівкою між суб'єктами господарської діяльності (підприємствами).

Під безготівковим обігом розуміють систему грошових розрахунків, які провадять без участі готівки.

Грошовий обіг регулюється чинним законодавством і нормативними актами НБУ:

1. Інструкцією про порядок відкриття, використання й закриття рахунків у національній та іноземній валютах, затвердженою Постановою Правління НБУ № 492 від 12.11.2003.

2. Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженою Постановою правління НБУ № 22 від 21.01.2004.

В основу організації грошового обігу покладено такі принципи:

1) усі підприємства незалежно від їхньої організаційно-правової форми і форми власності, зобов'язані зберігати грошові кошти на рахунках у банку; у касі підприємства можуть знаходитися кошти готівкою у межах ліміту і терміну, установлених банком і погоджених з підприємством;

2) грошові розрахунки проводяться переважно через банки шляхом безготівкових розрахунків;

3) платежі здійснюються банком зі згоди або за дорученням платника і відповідно до наданих підприємством грошово-розрахункових документів, які не обертаються поза банками; безспірне списання коштів з його рахунка здійснюється лише у випадках, передбачених законодавством.

Ці основні принципи стосуються суб'єктів господарської діяльності, крім фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності без юридичного статусу, що мають право не відкривати рахунки в банку для зберігання коштів і здійснення розрахунків.

Клієнти мають право самостійно вибрати банк для розрахунково-касового обслуговування і за усіма видами операцій можуть користуватись послугами одного або декількох комерційних банків. Наявність рахунка в банку є основою контрактних взаємовідносин між банком і клієнтом. Види рахунків, які підприємства можуть відкривати в банку, залежать від їхнього правового статусу і характеру діяльності. Це можуть бути поточні (у тому числі рахунки за спеціальними режимами їх використання, що відкриваються у випадках, передбачених законами України або актами Кабінету Міністрів України; рахунки типу "Н", що відкриваються в національній валюті офіційним представництвом і представництвом юридичних осіб-нерезидентів, які не займаються підприємницькою діяльністю на території України; рахунки типу "П", що відкриваються в національній валюті постійним представництвом; накопичувальні рахунки виборчих фондів і фонду референдуму; інвестиційні рахунки, що відкриваються нерезидентам-інвесторам в уповноважених банках України для здійснення інвестиційної діяльності в Україні, а також для повернення іноземної інвестиції та прибутків, доходів, інших коштів, одержаних іноземним інвестором від інвестиційної діяльності в Україні) і депозитні (вкладні) рахунки.

Поточний рахунок — це основний рахунок суб'єкта господарської діяльності.

Без відкриття поточного рахунка підприємство не має права займатися ніякими видами господарської діяльності. Новостворене підприємство для отримання свідоцтва про державну реєстрацію має

відкрити тимчасовий поточний рахунок, на який засновники перераховуватимуть внески для формування статутного капіталу. Після перерахування засновниками 30 % від оголошеного розміру статутного капіталу банк надає підприємству довідку для подання в органи державної реєстрації у складі документів, необхідних для здійснення реєстрації.

Отже, поточний рахунок призначено для зберігання грошових коштів і здійснення розрахунків за всіма видами діяльності підприємства.

Комплексне розрахунково-касове обслуговування полягає у веденні поточного рахунка клієнта і здійсненні банком за його дорученням усіх розрахункових (надання платіжних послуг) і касових операцій, які виникають у процесі його діяльності й передбачені чинним законодавством. Банк звертає особливу увагу на процедурні питання, які пов'язані з відкриттям, веденням і закриттям поточного рахунка.

За своїм характером поточні рахунки належать до депозитів на вимогу, або, інакше кажучи, до депозитів до запитання. Отже, обслуговуючи такий депозит, банк зобов'язаний в будь-який момент забезпечити зняття коштів, що здійснюється безпосередньо клієнтом або третьою особою за дорученням клієнта.

Для відкриття рахунка підприємство надає банку такі документи:

- 1) заявка на відкриття поточного рахунка;
- 2) копія належним чином зареєстрованого установчого документа (статуту/засновницького договору/установчого акта/положення);
- 3) картка із зразками підписів осіб, яким відповідно до чинного законодавства або установчих документів надано право розпоряджатися рахунком і візувати розрахункові документи (до картки додається також зразок відбитка печатки підприємства);

Між банком і підприємством (власником рахунка) укладається угода на здійснення розрахунково-касового обслуговування, в якій зазначаються номер відкритого рахунка, передбачені зобов'язання і права сторін щодо виконання операцій за рахунком, умови закриття рахунка, строк дії угоди, порядок і періодичність видачі виписок з рахунка та ін. За окремою угодою банк надає список тарифів комісійної винагороди за свої операції і послуги, у тому числі за розрахунково-касове обслуговування (плата за відкриття і закриття рахунка, вихідні перекази, вилучення готівки тощо).

Поточні рахунки, як і інші, мають мультивалютний характер. Тому якщо в статуті зазначено, що підприємство займається зовнішньоекономічною діяльністю, то банк може відкрити йому поточний рахунок в іноземній валюті.

Поточні рахунки можуть відкриватися також *приватним (фізичним) особам*. Вони мають платіжний характер і призначені для здійснення розрахунків приватної особи з фізичними та юридичними особами, тобто для обслуговування руху грошових коштів, що виникає при надходженні доходів приватної особи та їх використанні. Для відкриття рахунка

приватна особа, яка відкриває поточний рахунок для провадження незалежної професійної діяльності, подає:

- 1) заяву на відкриття рахунка;
- 2) картку зі зразком підпису;
- 3) копію документа, що підтверджує право фізичної особи на провадження незалежної професійної діяльності (свідоцтво про реєстрацію/дозвіл/ сертифікат тощо);
- 4) копію документа, що підтверджує взяття фізичної особи на облік у контрольному органі;
- 5) копію документа, що підтверджує взяття фізичної особи на облік в органі Пенсійного фонду України.

Операції за поточними рахунками здійснюються на підставі розрахункових документів у безготівковій і готівковій формах.

6.2 Характеристика платіжних розрахунків банку

Платіжні рахунки клієнтів розміщено у другому класі балансу “Операції з клієнтами”. Аналітичні поточні рахунки суб'єктам господарської діяльності відкриваються до рахунка четвертого порядку № 2600 “Поточні рахунки суб'єктів господарської діяльності”. До суб'єктів господарської діяльності належать усі юридичні особи, в тому числі організації та установи, а також підприємці, які здійснюють свою діяльність без створення юридичної особи.

Бюджетним установам відкриваються такі аналітичні поточні рахунки залежно від рівня бюджету, з якого відбувається фінансування:

- № 2520 “Поточні рахунки клієнтів, які утримуються за рахунок Державного бюджету України”;
- № 2542 “Кошти районних, міських, селищних та сільських бюджетів”.

Аналітичні поточні рахунки приватним (фізичним) особам відкриваються до рахунка № 2620 “Кошти на вимогу фізичних осіб”.

Розрахунки без участі готівки здійснюються шляхом використання безготівкових розрахунків. *Безготівкові розрахунки — це розрахунки, які банк проводить перерахуванням грошових коштів з рахунка платника на рахунок одержувача або заліком взаємних вимог підприємств.*

Для цього використовують такі платіжні інструменти, як форми безготівкових розрахунків, векселі й пластикові картки.

Форми безготівкових розрахунків і правила їх здійснення затверджує НБУ. Підприємства можуть застосовувати такі форми розрахунків (рисунок 6.1):

- платіжні доручення;
- платіжні вимоги-доручення;
- чеки;
- акредитиви;

– платіжні вимоги.

Кожна форма має особливий документообіг, який включає етапи проходження документів між учасниками розрахункової операції (платник, банки, одержувач) і визначає порядок списання коштів з поточного рахунка платника та їх рух до зарахування на рахунок одержувача.

При здійсненні розрахунків гарантованими платіжними дорученнями, акредитивами, чеками передбачається гарантія платежу з боку банків. Гарантію платежу у цих випадках банк надає шляхом депонування грошових коштів клієнта на особовому рахунку, що входить до складу аналітичних рахунків, які відкриваються до балансового рахунка четвертого порядку “*Кошти в розрахунках*”. Кошти на цих рахунках мають цільове призначення: для оплати розрахункових документів за гарантованими банком платежами. У бухгалтерському обліку депоновані кошти обліковуються на таких аналітичних рахунках:

- “Розрахунки гарантованими платіжними дорученнями”;
- “Розрахунки чеками”;
- “Розрахунки акредитивами”.

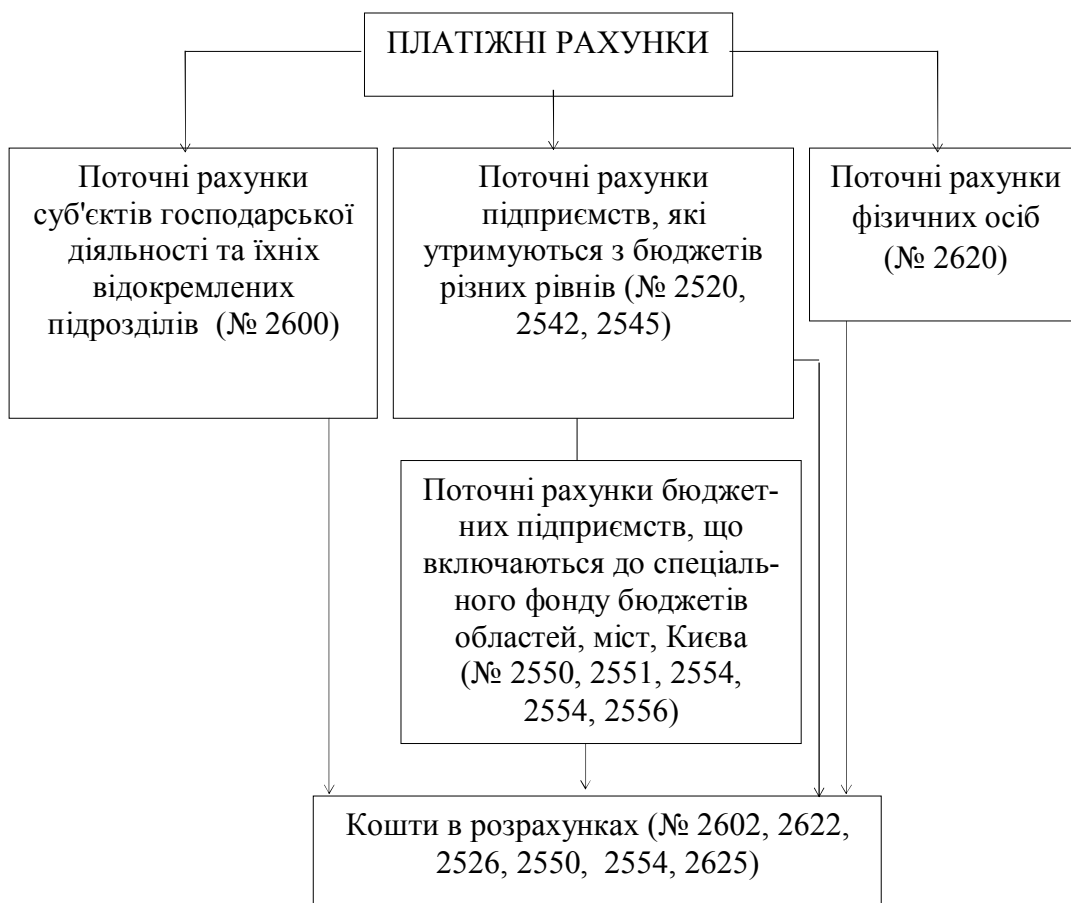

Рисунок 6.1 – Форми безготівкових розрахунків

При безготівкових розрахунках також використовують платіжні картки. Кошти, передбачені для розрахунків за платіжними картками, депонуються на таких балансових рахунках:

– № 2605 “Кошти на вимогу суб'єктів господарської діяльності для здійснення операцій з використанням платіжних карток”;

– № 2625 “Кошти на вимогу фізичних осіб для здійснення операцій з використанням платіжних карток”.

Усі рахунки — активно-пасивні, залишки за цими рахунками використовуються як безкоштовні банківські ресурси.

За поточними рахунками виконуються операції, які виникають у процесі поточної (основної), інвестиційної, фінансової діяльності підприємства.

Основні операції за поточним рахунком: *зарахування виручки за відвантажену продукцію (надані послуги, виконані роботи); платежі за одержані сировину, товарно-матеріальні цінності й послуги; отримання готівки на виплату заробітної плати та відрядження; податкові й обов'язкові платежі до бюджету; зарахування сум отриманих кредитів і сплата відсотків за кредит; розміщення коштів на депозити, вкладення в цінні папери та ін.*

За поточними рахунками розрахункові операції виконуються банком тільки у межах наявних коштів, тобто у межах кредитового залишку. Виняток становлять тільки доручення підприємства на перерахування до бюджетів і державних цільових фондів сум податків і зборів, неподаткових платежів, пені, штрафів та інших санкцій, передбачених законодавством, документів на безспірне стягнення у випадках, визначених законами України, а також за рішенням суду, арбітражного суду та за виконавчими написами нотаріусів. Такі документи приймаються до виконання незалежно від наявності коштів на основному поточному рахунку. У разі недостатності коштів на рахунку їх поміщають у картотеку документів, не сплачених у строк, і обліковують за забалансовим рахунком № 9803 “Розрахункові документи клієнтів, що обліковуються банком відповідно до укладених цивільно-правових договорів”.

Поточний рахунок закривають на підставі:

- заяви власника рахунка;
- рішення органу, на який законом покладено функції щодо ліквідації або реорганізації підприємства;
- відповідного рішення суду або арбітражного суду про ліквідацію підприємства чи визнання його банкрутом;
- умов, передбачених угодою, про розрахунково-касове обслуговування між банком і власником рахунка.

При закритті рахунка згідно із законодавчими актами України і нормативними актами Національного банку України сума з недіючого поточного рахунка перераховується на рахунок № 2903 “Кошти клієнтів банку за недіючими рахунками”. Сума коштів з цього рахунка спрямовується на погашення кредиторської заборгованості клієнтам або перераховується за напрямками, визначеними чинним законодавством.

6.3 Облік операцій при розрахунках платіжними дорученнями, розрахунковими чеками

Платіжне доручення — це документ, який являє собою письмово оформлене доручення клієнта банку, що його обслуговує, на перерахування певної суми коштів зі свого рахунка.

Це є найбільш поширеною формою розрахунків між клієнтами, з бюджетом, органами соціального захисту, позабюджетними структурами.

Платіжні доручення складають за єдиною формою, установленою НБУ. Кількість примірників розрахункових документів відповідає потребам сторін, що беруть участь у розрахунках. Виправлення і підчистки у документах заборонено.

Доручення приймаються від платника до виконання банками протягом 10 календарних днів від дня їх виписування; день заповнення не враховується. До виконання банк приймає доручення тільки у межах наявних коштів на рахунку платника, за винятком перерахування до бюджету сум податків, зборів, інших обов'язкових платежів і внесків до державних цільових фондів, які приймаються банками незалежно від наявності коштів на рахунках підприємств. За їх відсутності такі доручення враховуються на позабюджетному рахунку № 9803 “Розрахункові документи клієнтів, що обліковуються банком відповідно до укладених цивільно-правових договорів”.

За недостатності коштів на рахунках здійснюється часткова оплата таких доручень, яку банк оформляє меморіальним ордером.

Платіжні доручення застосовуються в розрахунках за платежами товарного і нетоварного характеру: за фактично відвантажену продукцію (виконані роботи і надані послуги), у порядку попередньої оплати, для завершення розрахунків за актами звіряння взаємної заборгованості підприємств.

Операції між клієнтами банк відображає на таких рахунках:

1. Якщо клієнти в одному банку:

– *Дт рахунка № 2600 “Кошти на вимогу суб'єктів господарювання” або інші платіжні рахунки;*

– *Кт рахунка № 2600 “Кошти на вимогу суб'єктів господарювання” або інші платіжні рахунки.*

2. Якщо клієнти в різних банках:

– *Дт рахунка № 2600 “Кошти на вимогу суб'єктів господарювання” та інших рахунків клієнтів;*

– *Кт рахунка № 1200 “Коррахунок у Національному банку України”.*

Облік операцій при розрахунках розрахунковими чеками

Розрахунковий чек – це документ, що містить письмове розпорядження власника рахунка (чекодавця) установі банку (банку-

емітенту), яка обслуговує рахунок, сплатити чекоотримувачу зазначену в чеку суму коштів.

Чекові книжки (розрахункові чеки) є бланками суворої звітності. Їх виготовляють на спеціальному папері на Банкнотній фабриці Національного банку України.

Чеки застосовуються для здійснення розрахунків у безготівковій формі між юридичними особами, а також між фізичними і юридичними особами з метою скорочення розрахунків готівкою за отримані товари, виконані роботи і надані послуги.

Банк-емітент без видачі чекової книжки може видати на ім'я чекодавця (фізичної особи) один або декілька розрахункових чеків на суму, що не перевищує залишку коштів на рахунку чекодавця, або на суму, внесену готівкою.

Строк дії чекової книжки — один рік, розрахункового чека, який видається для разового розрахунку фізичній особі, — три місяці. За погодженням з установою банку строк дії невикористаної чекової книжки може бути продовжено.

Чек заповнюють від руки (кульковою ручкою, чорнилом) або з використанням технічних засобів. У ньому не допускаються виправлення й використання факсиміле замість підпису.

Чек із чекової книжки подається до оплати в банк чекоотримувача протягом 10 календарних днів (день виписування чека не враховується).

Власнику заборонено передавати чекову книжку будь-якій іншій юридичній або фізичній особі.

Операції з розрахунку чеками в обліку відображаються таким чином:

1. Відповідно до заяви клієнта з його поточного рахунка банк депонує кошти на спеціальний рахунок, одержуючи комісійні за послуги (видача чека):

– Дт рахунка № 2600 “Кошти на вимогу суб'єктів господарювання”;

– Кт рахунка № 2602 “Кошти в розрахунках суб'єктів господарювання”, аналітичний рахунок “Розрахунки чеками”;

– Кт рахунка № 6110 “Комісійні доходи від розрахунково-касового обслуговування клієнтів (на суму визначену за послугу)” і одночасно списується на видаток із забалансового рахунка № 9821 “Бланки суворої звітності”.

У міру розрахунків з постачальниками продукції, товарів, робіт, послуг чекодавець виписує чек на суму платежу, що не перевищує ліміту (граничної суми, зазначеної на зворотному боці чека) і передає його постачальнику-чекоотримувачу. Останній перевіряє обов'язкові реквізити і на зворотному боці чека завіряє його підписами посадової особи згідно з карткою зразків підписів і відбитком печатки.

2. Після надходження розрахункових чеків від іногородніх чекоотримувачів у банк-емітент здійснюється їх оплата з аналітичного рахунка депонованих сум чекодавця:

– Дт рахунка № 2602 “Кошти в розрахунках суб'єктів господарювання”, аналітичний рахунок “Розрахунки чеками”;

– Кт рахунка № 1200 “Коррахунок у Національному банку України”.

У випадку, якщо чекодавець і чекоотримувач обслуговуються в одній установі банку:

– Дт рахунка № 2602 “Кошти в розрахунках суб'єктів господарювання” (відповідний аналітичний рахунок);

– Кт рахунка № 2600 “Кошти на вимогу суб'єктів господарювання”.

3. Якщо клієнт припиняє подальші розрахунки чеками, то за наявності невикористаного ліміту до закінчення строку дії чекової книжки за його дорученням (фізична особа — за заявою) залишок ліміту зраховується на той рахунок, з якого депонувалися кошти:

– Дт рахунка № 2602 “Кошти в розрахунках суб'єктів господарської діяльності”, аналітичний рахунок “Розрахунки чеками”;

– Кт рахунка № 2600 “Кошти на вимогу суб'єктів господарювання”.

6.4 Облік операцій при розрахунках акредитивами

Акредитив – це грошове зобов'язання банку за дорученням свого клієнта здійснити третій особі (постачальнику, бенефіціару) безпосередньо або через інший уповноважений банк платежі за поставлені товари, виконані роботи й надані послуги за умовами, передбаченими в акредитиві.

Банк платника в цьому випадку називають *банком-емітентом*, тобто таким, що виконує наказ платника, банк постачальника – *банком-виконавцем*.

Необхідною умовою здійснення розрахунків за акредитивом є обумовленість цього в угоді, що регулює взаємовідносини, укладені між покупцем і постачальником.

Акредитиви застосовують при міжміських розрахунках, а також якщо постачальник переводить покупця на цю форму розрахунків, щоб мати гарантію одержання оплати, або в порядку санкцій.

Застосовують такі види акредитивів:

– *покритий*, за яким для здійснення платежів завчасно бронюються кошти платника в повній сумі на окремому рахунку в банку-емітенті або банку-виконавці;

– *непокритий*, оплата за яким у разі тимчасової відсутності коштів на рахунку платника гарантується банком-емітентом за рахунок банківського кредиту або гарантії.

Акредитиви можуть бути відзивними й безвідзивними.

Відзивний акредитив — акредитив, який банк-емітент має право змінити або відізвати без погодження з постачальником (бенефіціаром).

Безвідзивний акредитив — акредитив, який можна змінити або анулювати тільки за згодою бенефіціара, на користь якого його було відкрито.

Акредитив відкривається тільки для розрахунків з одним постачальником і не може переадресовуватися. Умови його використання зазначає платник у заяві на відкриття акредитива, реквізитами якого є:

- номер угоди, за якою відкривається акредитив;
- строк дії (дати відкриття і закриття акредитива);
- назва постачальника;
- назва банку-виконавця акредитива;
- місце виконання акредитива;
- умови реалізації акредитива (документи, строки їх подання і порядок оформлення, вид товару, спосіб відвантаження);
- вид акредитива;
- сума акредитива.

Особливості обліку відкриття покритого акредитива:

У цьому випадку сума депонованого акредитива підлягає перерахуванню із банку-емітента в банк-виконавець. Послідовність операцій така:

1. Покупець-платник подає заяву своєму банку на відкриття акредитива.

2. Банк платника (емітент) прийняту до виконання заяву враховує на забалансовому рахунку № 9802 “Акредитиви до виконання” і перераховує гроші з поточного рахунка на рахунок банку постачальника такою бухгалтерською проводкою:

– Дт рахунка № 2600 “Кошти на вимогу суб’єктів господарювання” (покупця);

– Кт рахунка № 1200 “Коррахунок у Національному банку України”.

3. Авізо з доданою заявою на акредитив передається в банк постачальника, який зараховує одержані гроші на рахунок № 2602 “Кошти в розрахунках суб’єктів господарської діяльності” (рахунок “Розрахунки акредитивами”) такою бухгалтерською проводкою:

– Дт рахунка № 1200 “Коррахунок у Національному банку України”;

– Кт рахунка № 2602 “Кошти в розрахунках суб’єктів господарської діяльності”, рахунок “Розрахунки акредитивами”.

4. Постачальник відвантажує товар і передає реєстри рахунків і транспортні документи в свій (виконуючий) банк.

5. Банк постачальника перевіряє документи останнього на відповідність умовам, передбаченим акредитивом, і сплачує їх, що оформляється такою бухгалтерською проводкою:

– Дт рахунка № 2602 “Кошти в розрахунках суб’єктів господарської діяльності”, рахунок “Розрахунки акредитивами”;

– Кт рахунка № 2600 “ Кошти на вимогу суб’єктів господарювання” (постачальника).

6. Банк постачальника повідомляє банк покупця про проведений платіж.

7. Банк покупця-платника, одержавши повідомлення, списує суму акредитива на зменшення забалансового рахунка № 9802 “Акредитиви до виконання”.

6.5 Організація й облік розрахунків з допомогою платіжних карток

Платіжна картка – це спеціальний платіжний засіб у вигляді пластикової або іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу коштів з рахунка платника або з відповідного рахунка банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування коштів зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання коштів у готівковій формі в касах банків через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором.

Платіжна картка, яку виготовляють із спеціальної пластмаси, має стандартний розмір: 85,6 X 53,9 X 0,76. Платіжна картка зазвичай містить таку інформацію: ім'я власника, номер картки, термін дії картки, логотип банку-емітента картки та платіжної системи (носять на лицьовий бік картки). На зворотному боці картки містяться підпис власника картки, магнітна смуга, іноді фотографія власника і логотипи мереж банкоматів, у яких можна отримати готівку за допомогою картки.

Номер картки складається з 16 цифр: перші шість – код банку-емітента, наступні дев'ять – банківський номер картки, остання цифра – контрольна.

До платіжної системи, в якій використовуються платіжні картки, входять такі суб'єкти:

- емітент платіжних карток (банк) – юридична особа, що є членом платіжної системи та здійснює емісію платіжних карток;

- власник платіжної картки – фізична особа, яка на законних підставах використовує спеціальний платіжний засіб для ініціювання переказу коштів з відповідного рахунка в банку або здійснює інші операції із застосуванням зазначеного спеціального платіжного засобу;

- розрахунковий банк – уповноважений платіжною організацією відповідної платіжної системи банк, що відкриває рахунки членам платіжної системи і бере участь у проведенні взаєморозрахунків між ними;

- еквайрингова установа (еквайр) – юридична особа, яка здійснює еквайринг, тобто діяльність щодо технологічного, інформаційного обслуговування торговців і виконання розрахунків з ними за операції, здійснені із застосуванням платіжних карток;

- торговець – суб'єкт підприємницької діяльності, який відповідно до договору з еквайром або платіжною організацією приймає до

обслуговування платіжні картки з метою проведення оплати вартості товарів або послуг (включаючи послуги з видачі коштів у готівковій формі);

– процесинговий центр – юридична особа-учасник платіжної системи, яка здійснює процесинг, тобто діяльність, що включає авторизацію, моніторинг, збір, оброблення, зберігання й надання членам системи і розрахунковому банку платіжних повідомлень за операціями з платіжними картками.

Обслуговування торговців і виконання розрахунків з ними за операціями, здійсненими із застосуванням платіжних карток, банк-еквайр проводить на підставі договору. Договір між еквайром і торговцем дає право останньому приймати до оплати платіжні картки відповідної платіжної системи з дотриманням правил і виконувати інші операції, визначені в договорі.

Методика бухгалтерського обліку операцій банків з платіжними картками регламентується *Правилами бухгалтерського обліку операцій з використанням платіжних карток у банках України, затвердженими Постановою Правління НБУ № 123 від 8.04.2005.*

У банку-емітенті під час переказу коштів за товари (послуги) і комісійних банку-еквайру здійснюються такі бухгалтерські проводки:

– Дт рахунків № 2605 «Кошти на вимогу суб'єктів господарювання для здійснення операцій з використанням платіжних карток», або 2625 «Кошти на вимогу фізичних осіб для здійснення операцій з використанням платіжних карток», або 2655 «Кошти на вимогу небанківських фінансових установ для здійснення операцій з використанням платіжних карток»;

– Кт рахунка № 2924 «Транзитний рахунок за операціями, здійсненими з використанням платіжних карток»;

– Дт рахунка № 2924 «Транзитний рахунок за операціями, здійсненими з використанням платіжних карток»;

– Кт рахунків № 1200 «Кореспондентський рахунок банку в НБУ», або 1500 «Кореспондентські рахунки, відкриті в інших банках», або 1600 «Кореспондентські рахунки інших банків».

7 ОБЛІК ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ БАНКУ

7.1 Поняття і структура власного капіталу банку

Власний (банківський) капітал – це грошові кошти і виражена у грошовій формі частка майна, що знаходяться в розпорядженні банків і використовуються ними для здійснення операцій з розміщення коштів і надання послуг з метою одержання прибутку.

За способом розрахунку виділяють:

а) балансовий власний капітал (різниця між балансовою вартістю активів і зобов'язаннями банку);

б) регулятивний капітал (використовують органи банківського нагляду для обчислення економічних нормативів діяльності банків).

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» регулятивний капітал банку складається з основного і додаткового капіталу.

Основний капітал вважається незмінним і таким, що не підлягає перерозподілу, передаванню, і повинен повністю покривати поточні збитки. Додатковий капітал може змінюватися.

Основний капітал банку містить:

а) фактично сплачений зареєстрований статутний капітал;

б) надбавки до курсу акцій та додаткові внески акціонерів до статутного капіталу;

в) загальний фонд покриття ризиків;

г) розкриті резерви, створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку й оприлюднені у фінансовій звітності банку. Розкриті резерви включають і інші фонди, які відповідають таким критеріям: відрахування до фондів здійснюються з прибутку після оподаткування або з прибутку до оподаткування, скоригованого на всі потенційні податкові зобов'язання; фонди і рух коштів до них та з них окремо розкриваються у опублікованих звітах банку; фонди знаходяться у розпорядженні банку для покриття збитків з метою необмеженого і негайного використання у разі появи збитків; збитки безпосередньо не покриваються з фондів, а проводяться через рахунки прибутків і збитків.

Загальний розмір основного капіталу визначається з урахуванням розміру очікуваних (можливих) збитків за невиконаними зобов'язаннями будь-якої фізичної або юридичної особи як резидента, так і нерезидента, яка має з банком відносини фінансового характеру (далі – контрагент), і зменшується на суму: недосформованих резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями; нематеріальних активів за мінусом суми зносу; капітальних вкладень у нематеріальні активи; збитків минулих років і поточного року.

За умови затвердження Національним банком України *додатковий капітал* може містити:

1) нерозкриті резерви (крім того факту, що такі резерви не відображаються в опублікованому балансі банку; вони повинні мати такі самі якість і природу, як і розкритий капітальний резерв);

2) резерви переоцінки (основні засоби і нереалізована вартість "прихованих" резервів переоцінки внаслідок довгострокового перебування у власності цінних паперів, відображених у балансі за історичною вартістю їх придбання);

3) гібридні (борг/капітал) капітальні інструменти, які відповідають таким критеріям: є незабезпеченими банком, субординованими і повністю сплаченими; не погашаються за ініціативою власника; вільно беруть участь у покритті збитків без пред'явлення банку вимоги про припинення торгових операцій; дають можливість відстрочити обслуговування зобов'язань щодо сплати відсотків, якщо через низький рівень прибутковості не можна здійснити такі виплати;

4) субординований борг (звичайні незабезпечені банком боргові капітальні інструменти, які за умовою договору не можна забрати з банку раніше п'яти років, а у випадку банкрутства або ліквідації їх повертають інвестору після погашення претензій всіх інших кредиторів); при цьому сума субординованого боргу, що входить до суми капіталу, щорічно зменшується на 20 відсотків її первинного розміру протягом п'яти останніх років дії договору.

Додатковий капітал не може бути більшим, ніж 100 відсотків основного капіталу.

Мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, не може бути меншим за 500 мільйонів гривень.

Джерелами збільшення статутного капіталу є власні кошти акціонерів (засновників, учасників), а також дивіденди, які спрямовуються на його збільшення у разі прийняття рішення вищим органом управління банку про капіталізацію дивідендів.

Зменшення статутного капіталу здійснюється через зменшення номінальної вартості акцій або зменшення кількості акцій шляхом викупу частини їх у власників з метою анулювання.

Високі темпи приросту статутного капіталу зумовлені прагненням банку нарощувати капітальну базу й значно підвищити свою надійність і платоспроможність.

Банки зобов'язані формувати резервний фонд на покриття непередбачених збитків за всіма статтями активів і забалансовими зобов'язаннями. Розмір відрахувань до резервного фонду має бути не меншим, ніж 5 відсотків від прибутку банку до досягнення ними 25 відсотків розміру регулятивного капіталу банку. Наявність резервного капіталу забезпечує фінансову стійкість банку, що зі свого боку позитивно впливає на підвищення його платоспроможності й зменшує вірогідність банкрутства банку.

Нерозподілений прибуток – це частина чистого прибутку, яка не розподіляється, а утримується банком зазвичай з метою реінвестування в його діяльність. Він є залишком чистого прибутку після нарахування дивідендів, відрахувань до загальних резервів, резервного капіталу й інших фондів (резервів), створених відповідно до рішень загальних зборів учасників банку або згідно з чинним законодавством. Чим більшою є величина нерозподіленого прибутку, тим краще. Від'ємне значення

результатів минулих років і поточного року означає, що банк у той чи інший період зазнав збитків, тобто «проїдав» свій власний капітал.

Сума регулятивного капіталу розраховується за формулою

$$PK = OK + ДК - В, \quad (7.1)$$

де ОК – основний капітал;
ДК – додатковий капітал;
В – відрахування.

Банк, який має достатній регулятивний капітал, здатний уникнути ризиків і забезпечити захист інтересів вкладників, кредиторів і акціонерів, а також фінансову активність банку в цілому.

Для визначення розміру регулятивного капіталу банку необхідно загальний розмір капіталу 1-го і 2-го рівнів додатково зменшити:

– на балансову вартість акцій та інших цінних паперів з нефіксованим прибутком, випущених банками, у торговому портфелі банку й портфелі банку на продаж;

– балансову вартість інвестицій в асоційовані й дочірні компанії, а також балансову вартість вкладень у капітал інших установ у розмірі 10 відсотків і більше від їхнього статутного капіталу;

– балансову вартість акцій (паїв) власної емісії, прийнятих у забезпечення наданих банком кредитів (інших вкладень);

– суму перевищення загальної суми операцій, здійснених щодо одного контрагента, над установленим нормативом максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7);

– суму перевищення загальної суми операцій, здійснених щодо однієї пов'язаної особи (далі – інсайдер), над установленим нормативом максимального розміру кредитів, гарантій і поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9);

– суму операцій, здійснених з інсайдерами на сприятливіших за звичайні умовах (у тому числі за угодами, в яких передбачено нарахування відсотків і комісійних за надані послуги, що є меншими за звичайні);

– балансову вартість вкладень в інші банки на умовах субординованого боргу;

– балансову вартість позалістингових цінних паперів у торговому портфелі банку (крім цінних паперів, емітованих центральними органами виконавчої влади, НБУ і Державною іпотечною установою);

– балансову вартість цінних паперів, що не перебувають в обігу на фондових біржах (у тому числі продаж яких на фондових біржах заборонено законодавством України) у торговому портфелі банку;

– балансову вартість цінних паперів недиверсифікованих інвестиційних фондів.

7.2 Система рахунків для обліку операцій статутного капіталу банку

Синтетичний облік статутного капіталу ведуть на пасивному балансовому рахунку № 5000 «Статутний капітал банку». Аналітичний облік ведуть в розрізі акціонерів банку.

Операції за рахунками групи 500 «Статутний капітал банку» відображаються лише у балансі головного банку (юридичної особи).

Внески в статутний капітал можуть здійснюватися і в іноземній валюті, яка перераховується в гривні за курсом Національного банку України на дату внеску, і надалі коригування його зміни не проводиться.

Крім того, для обліку операцій, пов'язаних з рухом коштів із формування статутного капіталу – випуском (емісією) акцій, їх продажем, скуповуванням, нарахуванням емісійних різниць та дивідендів, – використовують ще й такі рахунки (таблиця 7.1):

– 3631(П) «Кредиторська заборгованість перед акціонерами (учасниками) банку за дивідендами», який призначено для обліку нарахованих банком дивідендів власникам акцій (часток, паїв) після прийняття рішення загальними зборами акціонерів (учасників); за кредитом рахунка проводяться суми нарахованих дивідендів за акціями (паями, частками), за дебетом – суми виплачених акціонерам (учасникам) дивідендів;

– 5000 (П) «Статутний капітал банку», який призначено для обліку акцій за номінальною вартістю;

– 5002 (КП) «Власні акції (частки, паї), викуплені у акціонерів», що призначено для обліку вартості викуплених банком акцій (часток, паїв); акції обліковуються за номінальною вартістю; різниця між номінальною вартістю і вартістю викупу списується в межах кредитових залишків спочатку з рахунка 5010, а потім – з рахунка 5022;

– 5010 (П) «Емісійні різниці», який призначено для обліку різниці між номінальною вартістю акції та ціною її розміщення;

– 5020 (П) «Загальні резерви», який призначено для обліку загальних резервів, створених за рішенням акціонерів (учасників) під різні ризики;

– 5021 (П) «Резервні фонди», який використовується для обліку резервних фондів банку; фонди створюються згідно із законодавством України; резервні фонди банку утворюються за рахунок прибутку; кошти резервних фондів призначено для покриття можливих збитків та інших витрат; відрахування до резервних фондів здійснюється в розмірах, передбачених законодавством України;

– 5022 (П) «Інші фонди банку», який призначено для обліку інших фондів банку, створених за рахунок прибутку; за кредитом рахунка проводяться суми надходжень в інші фонди банку;

– 5030 (П) «Нерозподілені прибутки минулих років», який призначено для обліку прибутків минулих років до їх розподілу; за кре-

дитом рахунка відображаються суми підтверджених прибутків минулих років, перевищення сум попередніх дооцінок над сумою попередніх уцінок вартості активів, які раніше було переоцінено, у разі їх вибуття, за дебетом – суми розподіленого прибутку згідно з рішенням загальних зборів акціонерів (учасників) відповідно до законодавства України;

– 5031 (А) «Непокриті збитки минулих років», який використовується для обліку сум підтверджених збитків минулих років до їх покриття; за дебетом рахунка відображаються суми непокритих збитків минулих років, за кредитом – суми покриття збитків минулих років;

– 5040 (П) «Прибуток звітного року», який призначено для обліку прибутку звітного року; за кредитом рахунка проводяться суми в порядку закриття рахунків обліку доходів звітного року, за дебетом – суми в порядку закриття рахунків витрат звітного року, суми розподілу прибутку, суми нерозподіленого прибутку на рахунок 5030 до його розподілу загальними зборами акціонерів (учасників);

– 5041 (А) «Збиток звітного року», який призначено для обліку збитку звітного року; за дебетом рахунка проводяться суми в порядку закриття рахунків витрат звітного року, за кредитом – суми в порядку закриття рахунків обліку доходів звітного року, суми покриття збитку, суми збитків на рахунок 5031 до їх покриття;

– 6203 (АП) «Результат від торговельних операцій з фінансовими інструментами, що обліковуються за справедливою вартістю через прибуток або збиток».

Таблиця 7.1 – Система рахунків для обліку операцій статутного капіталу банку

Рахунок	Найменування рахунка
№ 5000(П)	«Статутний капітал банку»
№ 3631(П)	«Кредиторська заборгованість перед акціонерами (учасниками) банку за дивідендами»
№ 5000 (П)	«Статутний капітал банку»
№ 5002 (КП)	«Власні акції (частки, паї), викуплені у акціонерів»
№ 5010 (П)	«Емісійні різниці»
№ 5020(П)	«Загальні резерви»
№ 5021(П)	«Резервні фонди»
№ 5022(П)	«Інші фонди банку»
№ 5030(П)	«Нерозподілені прибутки минулих років»
№ 5031(А)	«Непокриті збитки минулих років»
№ 5040(П)	«Прибуток звітного року»
№ 5041(А)	«Збиток звітного року»
№ 6203 (АП)	«Результат від торговельних операцій з фінансовими інструментами, що обліковуються за справедливою вартістю через прибуток або збиток»

8 ОБЛІК ДЕПОЗИТІВ ТА ІНШИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

8.1 Економічна суть зобов'язань банку

Під зобов'язаннями банку слід розуміти вимоги до активів банківської установи, відповідно до яких вона має сплатити фіксовану суму коштів у певний час у майбутньому. До них належать кошти на поточних рахунках клієнтів, кредиторська заборгованість, заборгованість за нарахованими процентами і відстрочена дебіторська заборгованість за доходами (без урахування доходів, прибутку й внутрішньобанківських розрахунків).

Усі зобов'язання банку можна поділити на дві групи: депозити й інші зобов'язання, такі, як кредиторська заборгованість та цінні папери власного боргу. До залучених коштів особливої категорії відносять субординовану заборгованість банку. За своєю природою такий вид ресурсів належить до зобов'язань, але при розрахунку суми регулятивного капіталу субординовану заборгованість включають до його складу і вираховують із загальної суми зобов'язань.

Депозит (вклад) – це угода, відповідно до якої одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), яка надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму і проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах і в порядку, встановлених договором. У світовій практиці частка депозитів в структурі пасивів банку становить від 60 до 80 %.

Депозити банку класифікують за такими ознаками:

1) *за строками* використання коштів – депозити (вклади) до запитання й строкові депозити; у свою чергу, в структурі строкових депозитів виділяють ультрастрокові (типу овернайт), короткострокові (до одного року) і довгострокові (більше одного року);

2) *за категоріями вкладників* – депозити банків, депозити за рахунок бюджетних коштів, депозити суб'єктів господарської діяльності, депозити фізичних осіб;

3) *за формою грошового обігу* – депозити, внесені готівкою, і безготівкові депозити;

4) *за валютою*, у якій номіновано депозит, – депозити у національній та іноземній валютах;

5) *за формою визначення* власника депозиту – іменні й на пред'явника;

6) *за економічним змістом і характером депозиту* – пасивні й активні; пасивні депозити є джерелом залучення банківських ресурсів, активні депозити – засобом розміщення тимчасово вільних кредитних ресурсів; значна частка активних депозитів у валюті балансу негативно характеризує ділову активність банку, який не в змозі ефективно розпоряджатися своїми кредитними ресурсами;

7) *за формою вилучення депозиту й нарахованих процентів* – безумовні й умовні; безумовні депозити можуть бути без попереднього і з попереднім повідомленням, умовні депозити – вилучені у разі настання певних обумовлених угодою обставин;

8) *за способом юридичного оформлення зобов'язань* – депозити, оформлені угодою, депозити з наданням ощадної книжки, депозити з наданням ощадного сертифіката;

9) *за цільовим призначенням* – дохідні й гарантійні.

Проведення вітчизняними банками депозитних операцій регламентується такими законодавчими і нормативно-правовими актами:

– Закон України «Про банки і банківську діяльність» № 2121-III від 07.12.2000;

– Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» № 4452-VI від 23.02.2012;

– Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах, затверджена Постановою Правління НБУ № 492 від 12.11.2003;

– Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, затверджене Постановою Правління НБУ № 516 від 03.12.2003;

– Положення про порядок відшкодування Фондом гарантування вкладів фізичних осіб коштів за вкладами, затверджене Рішенням виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб № 14 від 09.08.2012.

8.2 Методологічні засади бухгалтерського обліку депозитних операцій

На міжнародному рівні методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про фінансові зобов'язання, до яких також належать залучені банком депозити, регламентуються такими стандартами:

МСБО 32 «Фінансові інструменти: подання»;

МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання і оцінювання»;

МСФЗ 7 «Фінансові інструменти: розкриття інформації».

Згідно з класифікацією, наведеною у Міжнародних стандартах фінансової звітності, залучені банком депозити належать до категорії фінансових зобов'язань, які є одним із видів фінансових інструментів.

Згідно з МСБО 32 «Фінансові інструменти: подання» фінансовий інструмент – це будь-який контракт, який приводить до виникнення фінансового активу у одного суб'єкта господарювання і фінансового зобов'язання або інструмента власного капіталу у іншого суб'єкта господарювання.

В Україні методологічні засади відображення в бухгалтерському обліку банків депозитних операцій та витрат і доходів, пов'язаних з їх

проведенням, регламентується такими нормативно-правовими актами НБУ:

– Інструкція з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України, затверджена Постановою Правління НБУ № 481 від 27.12.2007;

– Правила бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України, затверджені Постановою Правління НБУ № 255 від 18.06.2003.

Відповідно до Інструкції з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України банк оцінює залучені вклади (депозити) під час первісного їх визнання за справедливою вартістю з урахуванням витрат на операцію.

Витрати на операцію, що безпосередньо пов'язані з визнанням фінансового інструмента, відображають на рахунках дисконту (премії) за цим фінансовим інструментом.

Справедливою вартістю фінансового інструменту під час первісного визнання є ціна операції (тобто справедлива вартість отриманих коштів). Банк визначає справедливу вартість фінансового інструменту, застосовуючи відповідний метод оцінювання, якщо ринок для фінансового інструменту не є активним, зокрема:

- посилання на ринкову ціну іншого подібного інструменту;
- аналіз дисконтованих грошових потоків;
- інші методи, що забезпечують достовірне визначення справедливої вартості фінансових інструментів.

Для визначення справедливої вартості вкладів (депозитів) найпоширенішим методом оцінювання є дисконтування грошових потоків.

Банк оцінює вклади (депозити) після первісного визнання за амортизованою собівартістю з використанням ефективної ставки відсотка.

Банк відображає в бухгалтерському обліку процентні доходи і витрати за вкладями (депозитами) та амортизує дисконт (премію) із застосуванням ефективної ставки відсотка. Сума дисконту (премії) має бути повністю амортизованою на дату повернення вкладу (депозиту) або до наступної дати перегляду процентної ставки фінансового інструменту, якщо вона змінюється залежно від коливань ринкових ставок.

Процентні доходи і витрати за фінансовими інструментами, за якими неможливо визначити величину майбутніх грошових потоків і терміни їх виникнення (вклади (депозити) на вимогу), відображають в бухгалтерському обліку із застосуванням номінальної процентної ставки.

Банк відображає в бухгалтерському обліку під час первісного визнання прибуток або збиток на суму різниці між справедливою вартістю фінансового активу або фінансового зобов'язання та вартістю договору в кореспонденції з рахунками дисконту (премії), якщо ефективна ставка відсотка за цим інструментом є вищою або нижчою, ніж ринкова. Різниця

між справедливою вартістю фінансового активу або фінансового зобов'язання і вартістю договору за операціями з акціонерами банку відображається в капіталі за рахунками 5-го класу та включається частинами до нерозподіленого прибутку (збитку) протягом періоду його утримання або під часу вибуття фінансового інструменту.

Нарахування процентів та амортизація дисконту (премії) за депозитними операціями здійснюються одночасно та не рідше одного разу на місяць за кожною операцією (договором) окремо. Якщо витрати сплачено на дату балансу, то банк може не відображати їх за рахунками нарахованих витрат.

8.3 Облік вкладів (депозитів) на вимогу клієнтів банку

Відповідно до чинного законодавства України залучення банком коштів клієнтів на вклади (депозити) на вимогу підтверджується договором банківського рахунка, на основі якого відкривається поточний рахунок.

Поточний рахунок – це рахунок, який банк відкриває клієнту на договірній основі для зберігання грошей і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору і вимог законодавства України.

До поточних рахунків також належать карткові рахунки, що відкриваються для обліку операцій за платіжними картками.

Порядок відкриття поточних рахунків і види дозволених операцій за ними визначено Інструкцією про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах, затвердженою Постановою Правління НБУ № 492 від 12.11.2003.

Облік коштів клієнтів, залучених банком на вклади (депозити) на вимогу, здійснюється за рахунками 2-го класу, 26-го розділу, груп 260 «Кошти на вимогу суб'єктів господарювання», 262 «Кошти на вимогу фізичних осіб» і 265 «Кошти небанківських фінансових установ», а саме:

- 2600 «Кошти на вимогу суб'єктів господарювання»;
- 2605 «Кошти на вимогу суб'єктів господарювання для здійснення операцій з платіжними картками»;
- 2620 «Кошти на вимогу фізичних осіб»;
- 2625 «Кошти на вимогу фізичних осіб для здійснення операцій з використанням платіжних карток»;
- 2650 «Кошти на вимогу небанківських фінансових установ»;
- 2655 «Кошти на вимогу небанківських фінансових установ для здійснення операцій з використанням платіжних карток».

Усі зазначені вище рахунки є активно-пасивними. Їх призначено для обліку вкладів (депозитів) на вимогу клієнтів, а також кредитів овердрафт.

За дебетом цих рахунків проводяться суми перерахувань, виплат за розпорядженням власників рахунків згідно з режимом роботи рахунків;

суми коштів, що підлягають примусовому стягненню відповідно до законодавства України; надані кредити овердрафт.

За кредитом рахунка відображаються суми, що надходять у встановленому порядку на рахунки клієнтів згідно з режимом роботи рахунків, суми залишків кредитів овердрафт, перераховані на рахунки простроченої заборгованості.

Для відображення операцій за рахунками клієнтів в аналітичному обліку установи банків для кожного клієнта відкривають окремі аналітичні рахунки з використанням параметрів аналітичного обліку.

Приклади відображення в обліку банку типових операцій за поточними рахунками фізичних і юридичних осіб наведено у таблиці 8.1.

Таблиця 8.1 – Приклади відображення в бухгалтерському обліку типових операцій банку за поточними рахунками фізичних і юридичних осіб

№ п/п	Зміст операції	Бухгалтерські проводки
1	Зарахування готівки на поточні рахунки клієнтів	Дт рахунків № 1001 «Банкноти і монети в касі банку» або 1002 «Банкноти і монети в касі відділень банку» Кт рахунків № 2600 «Кошти на вимогу суб'єктів господарювання» або 2620 «Кошти на вимогу фізичних осіб»
2	Зарахування готівки на поточні й карткові рахунки клієнтів	Дт рахунків № 1001 «Банкноти і монети в касі банку» або 1002 «Банкноти і монети в касі відділень банку» Кт рахунків № 2605 «Кошти на вимогу суб'єктів господарювання для здійснення операцій з платіжними картками» або 2625 «Кошти на вимогу фізичних осіб для здійснення операцій з використанням платіжних карток»

Процентні витрати банку за коштами на вимогу клієнтів відображають за рахунками 7-го класу «Витрати», розділу 70 «Процентні витрати» груп 702 «Процентні витрати за операціями із суб'єктами господарювання» і 704 «Процентні витрати за операціями із фізичними особами».

Нарахування процентних витрат у національній валюті за коштами на вимогу клієнтів відображають такими бухгалтерськими записами:

1) за коштами на вимогу суб'єктів господарювання:

– Дт рахунка № 7020 «Процентні витрати за коштами на вимогу суб'єктів господарювання»;

– Кт рахунка № 2608 «Нараховані витрати за коштами на вимогу суб'єктів господарювання»;

2) за коштами на вимогу фізичних осіб:

– Дт рахунка № 7040 «Процентні витрати за коштами на вимогу фізичних осіб»;

– Кт рахунка № 2628 «Нараховані витрати за коштами на вимогу фізичних осіб».

У разі визнання і сплати відсотків за коштами на вимогу у національній валюті на дату балансу, здійснюються такі бухгалтерські проводки:

– Дт рахунка № 7020 «Процентні витрати за коштами на вимогу суб'єктів господарювання» або 7040 «Процентні витрати за коштами на вимогу фізичних осіб»;

– Кт рахунків для обліку грошових коштів і коштів клієнтів (№ 1001, 1002, 2600, 2605, 2620, 2625).

За користування коштами на вимогу, що знаходяться на рахунках клієнтів, банки нараховують і виплачують їх власникам проценти, які для банку є процентними витратами.

За проведення операцій за розпорядженням власника поточного або карткового рахунка банки отримують комісійну винагороду. Відображення в бухгалтерському обліку комісійних доходів банку залежить від виду послуг, пов'язаних з їх одержанням. Так, доходи за безперервними послугами визнаються щомісяця протягом усього строку дії угоди про надання послуг і відображаються в обліку за принципом нарахування.

Нарахування банком комісійних доходів за розрахунково-касове обслуговування клієнтів у національній валюті відображають такими бухгалтерськими проводками:

– Дт рахунка № 3570 «Нараховані доходи за розрахунково-касове обслуговування»;

– Кт рахунка № 6110 «Комісійні доходи від розрахунково-касового обслуговування клієнтів».

Списання банком з рахунків клієнтів раніше нарахованих комісій за розрахунково-касове обслуговування відображають такою бухгалтерською проводкою:

– Дт рахунків для обліку коштів на вимогу клієнтів (№ 2600, 2605, 2620, 2625);

– Кт рахунка № 3570 «Нараховані доходи за розрахунково-касове обслуговування».

Комісійні доходи за одноразовими послугами можуть визнаватися без відображення за рахунками нарахованих доходів, якщо кошти отримано у звітному періоді, у якому послуги фактично надаються.

Отримання банком комісійної винагороди у національній валюті за одноразову послугу, здійснену за дорученням власника поточного або карткового рахунка, відображають такими проводками:

– Дт рахунків для обліку коштів на вимогу клієнтів (№ 2600, 2605, 2620, 2625);

– Кт рахунка 6110 «Комісійні доходи від розрахунково-касового обслуговування клієнтів».

8.4 Облік строкових депозитів клієнтів банку

Згідно з Положенням про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами грошові кошти на вкладні (депозитні) рахунки перераховуються юридичними особами з поточних рахунків і повертаються банками в безготівковій формі на поточні рахунки юридичних осіб.

Банк обліковує суму депозиту на депозитному рахунку до часу його повернення.

Проценти на строковий вклад, якщо інше не передбачено договором, нараховуються від дня, що наступнає за днем надходження до банку грошових коштів або банківських металів, до дня, який передуює поверненню грошових коштів або банківських металів вкладнику або списанню їх з депозитного рахунка вкладника з інших підстав.

Для обчислення процентних витрат за залученими депозитами застосовують такі методи визначення кількості днів:

- метод «факт/факт» – для розрахунку використовують фактичну кількість днів у місяці й році;
- метод «факт/360» – для розрахунку використовують фактичну кількість днів у місяці, але умовно в році 360 днів;
- метод «30/360» – для розрахунку використовують умовну кількість днів у році – 360, у місяці – 30.

Умови нарахування процентів за депозитами визначаються договором банківського вкладу (депозиту).

Нарахування процентних витрат у національній валюті за строковими коштами клієнтів відображають такими бухгалтерськими проводками:

- 1) за строковими коштами суб'єктів господарювання:
  - Дт рахунка № 7021 «Процентні витрати за строковими коштами суб'єктів господарювання»;
  - Кт рахунка № 2618 «Нараховані витрати за строковими коштами суб'єктів господарювання»;
- 2) за строковими коштами фізичних осіб:
  - Дт рахунка № 7041 «Процентні витрати за строковими коштами фізичних осіб»;
  - Кт рахунка № 2638 «Нараховані витрати за строковими коштами фізичних осіб».

Для обліку коштів суб'єктів господарювання, залучених банком на строкові вклади, у Плані рахунків передбачено групу 261 «Строкові кошти суб'єктів господарювання», коштів фізичних осіб – групу 263 «Строкові кошти фізичних осіб», а коштів небанківських фінансових установ – групу 265 «Кошти небанківських фінансових установ».

Зауважимо, що вклад (депозит), залучений за договором банківського вкладу (депозиту), умовами якого встановлено строк зберігання вкладу (депозиту) і передбачено можливість неодноразового

зняття вкладником частини вкладу (депозиту), обліковується банком як вклад (депозит) на вимогу.

На дату залучення коштів клієнтів на строкові вклади (депозити) банк здійснює таку проводку:

1) на суму коштів, залучених від суб'єктів господарювання:

– Дт рахунка № 2600 «Кошти на вимогу суб'єктів господарювання»;

– Кт рахунків № 2610 «Короткострокові вклади (депозити) суб'єктів господарювання», 2615 «Довгострокові вклади (депозити) суб'єктів господарювання»;

2) на суму коштів, залучених від фізичних осіб:

– Дт рахунка № 1001 «Банкноти і монети в касі банку», або 1002 «Банкноти і монети в касі відділень банку», або 2620 «Кошти на вимогу фізичних осіб»;

– Кт рахунка № 2630 «Короткострокові вклади (депозити) фізичних осіб» або 2635 «Довгострокові вклади (депозити) фізичних осіб».

У разі залучення коштів на вклад (депозит) за ставкою, нижчою, ніж ринкова, банк одразу визнає прибуток і здійснює в бухгалтерському обліку такі проводки:

1) на суму вкладу (депозиту):

– Дт рахунків для обліку грошових коштів і коштів клієнтів (№ 1001, 1002, 2600, 2620);

– Кт рахунків для обліку залучених вкладів (депозитів) (№ 2610, 2615, 2630, 2635);

2) на різницю між номінальною вартістю залученого вкладу (депозиту) та його справедливою вартістю:

– Дт рахунка № 2616 «Неамортизований дисконт за строковими коштами суб'єктів господарювання» або 2636 «Неамортизований дисконт за строковими коштами фізичних осіб»;

– Кт рахунка № 6398 «Дохід від отриманих кредитів, залучених вкладів (депозитів) за ставкою, нижчою, ніж ринкова».

Одночасно з нарахуванням процентів банк здійснює амортизацію суми неамортизованого дисконту та премії з відображенням за відповідними рахунками витрат протягом строку дії депозиту.

Амортизацію дисконту за залученими вкладками (депозитами) у національній валюті відображають такими бухгалтерськими записами:

– Дт рахунка № 7021 «Процентні витрати за строковими коштами суб'єктів господарювання» або 7041 «Процентні витрати за строковими коштами фізичних осіб»;

– Кт рахунка № 2616 «Неамортизований дисконт за строковими коштами суб'єктів господарювання» або 2636 «Неамортизований дисконт за строковими коштами фізичних осіб».

Як видно з наведених вище бухгалтерських проводок, амортизація дисконту за залученими вкладками (депозитами) збільшує процентні витрати банку, а амортизація премії – зменшує процентні витрати.

Проценти за депозитом виплачуються вкладнику на його вимогу відповідно до строків, визначених у договорі банківського вкладу (депозиту).

Нараховані проценти за вкладом (депозитом) фізичної особи відповідно до умов договору банківського вкладу можуть перераховуватися на її поточний рахунок, або зараховуватися на поповнення вкладу (депозиту), або виплачуватися фізичній особі готівкою.

У разі сплати процентів у національній та іноземній валютах періодично після дати їх нарахування банк здійснює такі проводки:

1) за строковими коштами суб'єктів господарювання:

– Дт рахунка № 2618 «Нараховані витрати за строковими коштами суб'єктів господарювання»;

– Кт рахунків для обліку коштів клієнтів (№ 2600, 2605, 2610, 2615);

2) за строковими коштами фізичних осіб:

– Дт рахунка № 2638 «Нараховані витрати за строковими коштами фізичних осіб»;

– Кт рахунків для обліку грошових коштів і коштів клієнтів (№ 1001, 1002, 2620, 2625, 2630, 2635).

Повернення депозитів суб'єктам господарювання у визначений договором строк банк відображає в обліку такими бухгалтерськими проводками:

– Дт рахунка № 2610 «Короткострокові вклади (депозити) суб'єктів господарювання» або 2615 «Довгострокові вклади (депозити) суб'єктів господарювання» – на суму номіналу депозиту з урахуванням суми процентів у разі їх капіталізації;

– Кт рахунка № 2600 «Кошти на вимогу суб'єктів господарювання».

Бібліографічний список

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» № 2121-III від 07.12.2000 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5, 6. – Ст. 30 (зі змін. і допов.).
2. Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» № 996-XIV від 16.07.99 // Відомості Верховної Ради України (ВВР) – 1999. – № 40. – Ст. 365 (зі змін. і допов.).
3. Закон України «Про Національний банк України» № 679-XIV від 20.05.1999 // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29 – Ст. 238 (зі змін. і допов.).
4. Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» № 4452-VI від 23.02.2012 // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 50. – Ст. 564 (зі змін. і допов.).
5. Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» № 3480-IV від 23.02.2006 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – № 31. – Ст. 268 (зі змін. і допов.).
6. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затверджена Постановою Правління НБУ № 22 від 21.01.2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 13. – Ст. 908 (зі змін. і допов.).
7. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з готівковими коштами та банківськими металами в банках України, затверджена Постановою Правління НБУ № 495 від 20.10.2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – Ст. 2980 (зі змін. і допов.).
8. Інструкція з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України, затверджена Постановою Правління НБУ № 481 від 27.12.2007 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 6. – Ст. 156 (зі змін. і допов.).
9. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами та фінансовими інвестиціями в банках України, затверджена Постановою Правління НБУ № 400 від 22.06.2015 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 56. – Ст. 1835 (зі змін. і допов.).
10. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України, затверджена Постановою Правління НБУ від № 280 від 17.06.2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 30. – Ст. 2033 (зі змін. і допов.).
11. Інструкція про ведення касових операцій банками в Україні, затверджена Постановою Правління НБУ № 174 від 01.06.2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 51. – Ст. 2046 (зі змін. і допов.).
12. Інструкція про порядок відкриття, використання й закриття рахунків у національній та іноземній валютах, затверджена Постановою Правління НБУ № 492 від 12.11.03 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51. – Ст. 2707 (зі змін. і допов.).

13. Інструкція про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України, затверджена Постановою Правління НБУ № 373 від 24.10.2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 90. – Ст. 3275 (зі змін. і допов.).
14. Положення про порядок відшкодування Фондом гарантування вкладів фізичних осіб коштів за вкладами, затверджене Рішенням виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб № 14 від 09.08.2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 72. – Ст. 2912 (зі змін. і допов.).
15. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, затверджене Постановою Правління НБУ № 516 від 03.12.2003 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 1. – Ст. 8 (зі змін. і допов.).
16. Правила бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України, затверджені Постановою Правління НБУ № 255 від 18.06.2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1488 (зі змін. і допов.).
17. Правила бухгалтерського обліку операцій з використанням платіжних карток у банках України, затверджені Постановою Правління НБУ № 123 від 08.04.2005 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 17. – Ст. 913 (зі змін. і допов.).
18. Облік і аудит у банках: навч. посіб. / О. Г. Коренєва, Н. Г. Слав'янська, Н. Г. Євченко, О. В. Карпенко. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – 493 с.
19. Волкова І. А. Бухгалтерський облік у банках: навч. посіб. / І. А. Волокова, О. Ю. Калініна. – К.: Центр навч. літ., 2011. — 520 с.
20. Кіндрацька, Л. М. Бухгалтерський облік у банках України: підручник / Л. М. Кіндрацька. – 2-ге вид., доп. і переробл. – К.: КНЕУ, 2006. – 636 с.
21. Фурсова, В. А. Аналіз фінансової діяльності комерційного банку [Текст]: навч. посіб. до практ. занять / В. А. Фурсова. – Х.: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харк. авіац. ін-т», 2014. – 93 с.

Навчальне видання

**Фурсова Вікторія Анатоліївна
Діденко Юлія Юріївна
Бондар Наталія Олександрівна**

ОБЛІК У БАНКАХ

Редактор А. М. Ємленінова

Зв. план, 2016

Підписано до видання 30.12.2016

Ум. друк. арк. 4,5. Обл.-вид. арк. 5,12. Електроний ресурс

Видавець і виготовлювач

Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17
<http://www.khai.edu>

Видавничий центр «ХАІ»,
61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17
izdat@khai.edu

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
сер. ДК № 391 від 30.03.2001